

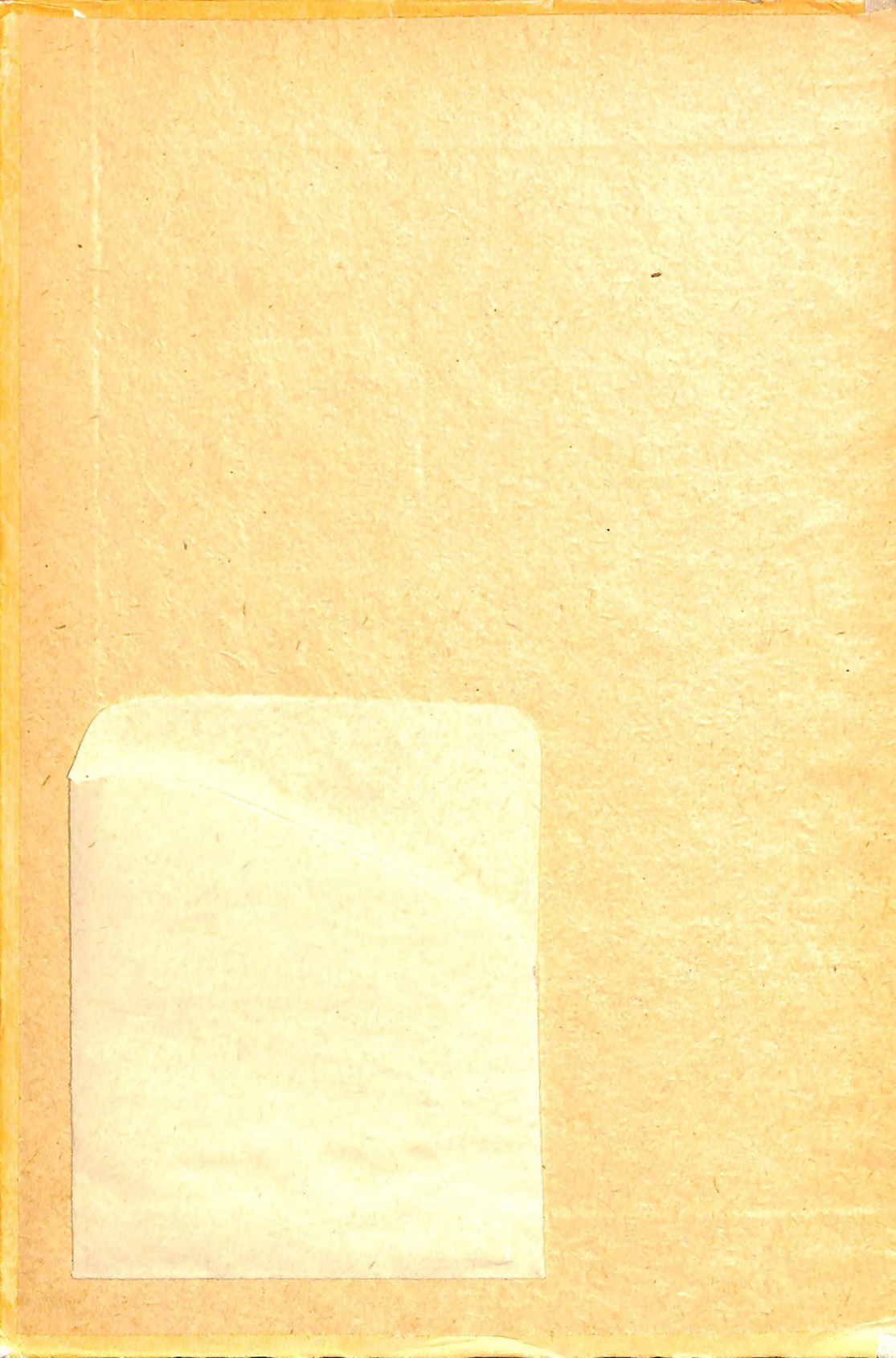
81.632.1971

K-998.

АЛТАЙ ТИЛ 2

Горно-Алтайск 1971

4С (Алтай) (013)
К-548.
Ю. КЫДЫЕВ, Е. МУЛТУЕВА, А. ЧЕЛТУШЕВА

АЛТАЙ ТИЛ

2-чи КЛАССТЫҢ УЧЕБНИГИ

198121 ✓
2
0
✓
Горно-Алтайский автономный областтыҥ
албаты үредүзиниҥ бөлүги јөптөгөн

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ . 1971

К 978 1971

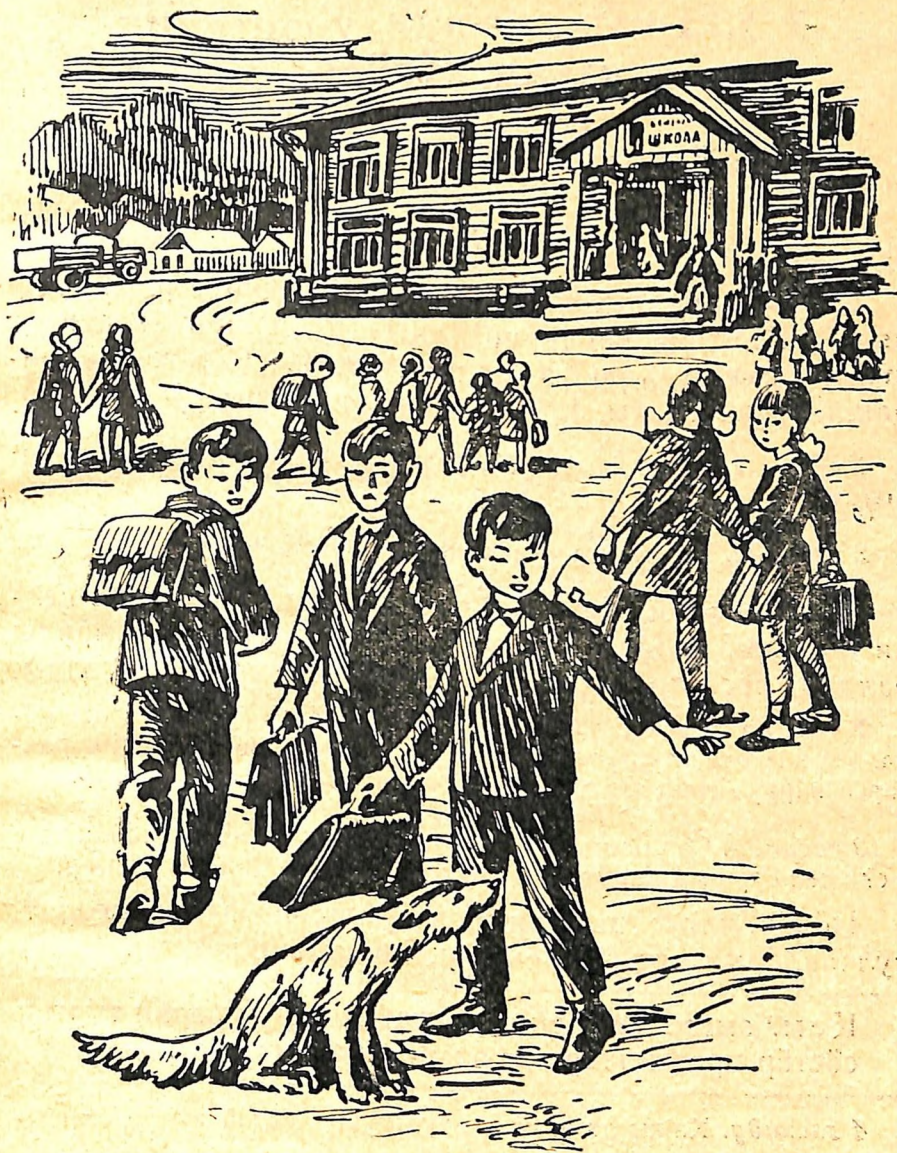
*Екатерина Григорьевна Мултуева,
Юрий Михайлович Кыдыев,
Анастасия Васильевна Челтушева.*

АЛТАЙСКИЙ ЯЗЫК
ДЛЯ 2 КЛАССА

Редактор *З. И. Табакова.*
Художественный редактор *И. И. Митрофанов.*
Технический редактор *М. Г. Шелепова.*
Корректоры *В. И. Качкышева, А. А. Боконокова.*

Сдано в набор 25/XII 1970 г. Подписано к печати 17/II 1971 г.
Бумага 60×90 1/16. Печ. л. 5,5. Уч-изд. л. 4.
Заказ № 4252. Тираж 4000 экз. Цена 7 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

Жыргалду жай өдө берди,
жылу күндөр астай берди.
Үренчиктер, жуулышкар,
Үренерин баштагар!

1 §. 1-кы класста үренигин катап көрөри.

1 таскаду. Кычыраар.

Жай.

Айас күн болды. Балдар агаш аразына барды. Олор анда жиилек, мешке терип алдылар. Тийин агаштан агашка калып жүрди. Койон элес этти. Көрүк сыйтылдап, агашка чыкты. Жайгыда агаш аразында жакшы.

Куучында канча эрмек? Кажызында ла не керегинде айдылат?

2 таскаду. Куучынды эрмектерге бөлип, кычыраар.

Жыргалду жай божоды баштапкы сентябрь једип келди бастыра балдар школго јуулды күзүңи шыңырады балдар класстарга кирди үредүчи келди урок башталды.

Кажы ла эрмектин баштапкы сөзин јаан буквадан баштайла, учына точка тургузып, бичигер. Кем? эмезе не? деп сурактарга каруу берип турган сөстөрдin алдыла чийү тартыгар.

3 таскаду. Озо баштап кем? деп суракка, онын кийининде не? деп суракка каруу берип турган сөстөрдin бичип алыгар.

Нөкөр, класс, дежурный, тетрадь, чаазын, октябрыт, уулчак, орын, трактор, сыйын, карандаш, пальто.

Кем? эмезе не? деп сурактарга каруу берип турган сөстөр предметтердин адын темдектеп јат.

4 таскаду. Кажы ла эрмектин учында токтој түжүп кычыраар.

Колхозчылар быјыл көп өлөн тургускан малчылар өлөңди кыштуларына тартып алган мал тойу кыштаар колхоз малдан көп кирелте алар.

Эрмектерге бөлип, бичип алала, кем? эмезе не? деп сурактарга каруу берип турган сөстөрдin алдыла чийү тартыгар.

5 таскаду. Журукты аяктап көригер. Сурактар аайынча куучын тургузып бичигер.

Өлөң ижинде кандый машиналарды тузаландылар?

Jaан улус мында нени иштейдилер?

Олорго болужып, балдар нени эдедилер?

Нени эдип јат? Нени этти? деп сурактарга каруу берип турган сөстөрдүн алдыла чийүү тартыгар.

6 таскаду. Кычыраар.

Јаскыда трактористтер јер сүрген. Олор аш үрендеген. Эмди комбайнерлер ашты кезип, согуп јат. Шофёрлор дезе ару ашты тартып јат. Колхозтын ажы түжүмдү бүткен.

Эрмектерди јетире бичигер. Сурактарды бичибегер.

Трактористтер (нени эткен?)

Комбайнерлер (нени эдип јат?)

Шофёрлор (нени эдип јат?)

Нени эткен? нени эдип јат? нени эдер?
деп сурактарга каруу берип турган сөстөр дейвиени
темдектейт.

7 таскаду. Кычырала, бичигер.

Соок јанмыр јаап јат. Оору Тайгыл уйазында јады-
ры. Манзыр ийдине курсак экелди. Ийт Манзырдын
экелген курсагын јиди. Тайгыл удабас јазылар.

Манзыр ла Тайгыл — најылар.

Дейвиени көргүзип турган сөстөрдиг алдыла чийү тар-
тыгар.

Манзыр ла Тайгыл деп сөстөр нениг учун јаан буквадан
бичилген?

8 таскаду. Кычыраар.

Бистин звёздочка.

Бүгүн бистин звездочка дежурить эдер. Тана Май-
чикова ла Миша Тойборин чечектер сугарар. Коля Бар-
дин ле Наташа Фокина парталар арчыыр. Женя Беле-
шева досконы јунар. Иш ончобыска табылар.

Бичип алыгар. Кем? не? деп сурактарга каруу берип тур-
ган сөстөрдиг алдыла бир чийү, нени эдер? деп суракка ка-
руу берип турган сөстөрдиг алдыла эки чийү тартыгар.

Слердин звёздочка дежурить эткени керегинде куучындап
беригер.

9 таскаду. Кычыраар.

Күс.

Изү јай өдө берди. Күрен күс једип келди. Айас күн-
дер астады. Улам ла соок јанмыр јаар болды. Јажыл
өлөң кугара берди. Агаштардын сары бүри түжүп ту-
ру. Кеткин куштар удабас јылу јерлер јаар учкулай
берер.

Бичигер. К а н д ы й? деп суракка каруу берип турган сөстөр-
диг алдыла чийү тартыгар.

10 таскаду. Божодылган сөстөрдү тургузып бичигер.

Жайгыда, бис жакшы амыраганыс. (Кандый?) ... күндөрдө сууга эжингенис. (Кандый?) ... балдар өлөң жууган. (Кандый?) ... балдар бугул тарткан. Тана ла Жарыш бригадага (кандый?) ... бичиктер апарып туратан.

Керектү сөстөр: *изү, жаан, кичинек, жаңы.*

11 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, бичип алыгар.

(Кандый?) флаг. (Кандый?) өлөң. (Кандый?) салкын. (Кандый?) талай. (Кандый?) тегери.

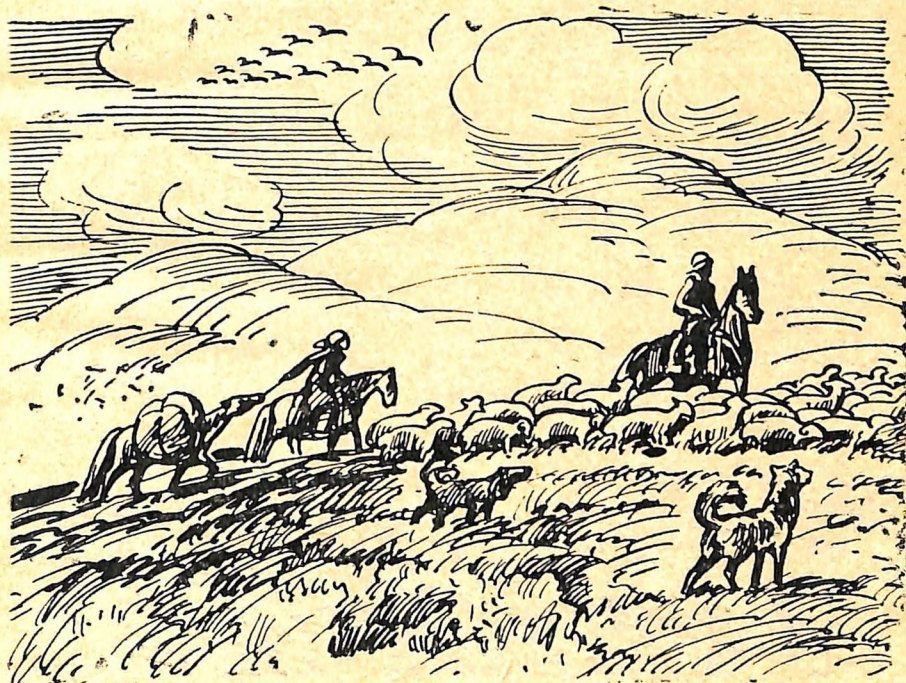
Кажы ла сстинг үндү букваларынын алдыла чийүчек тартыгар.

12 таскаду. Лаптап кычырала, көрбөй бичигер. Бичигенеерди шиндегер.

Күрен күс келди. Жажыл өлөң кугарды. Соок күндөр башталды.

Жажыл деп сстинг үнгүр ле туйук букваларын айдып беригер.

13 таскаду. Журукты аяктап көригер. Берилген сурактар аайынча куучын тургузаар.

Жылдын кандый өйи жууктап клеет?
Койчылар койлорын кайдаар айдап апарып жат?
Койчыларда кандый болушчылар бар? Олорго ат
адап беригер.

Кандый куштар жылу жер жаар учкулап браат?

14 таскаду. Кычыраар. Карарта базылган сөстөрдү үйелерге
бөлип, бичип алыгар.

Урсул — жаан, түргөн суу. Бу сууда көп ортолыктар
бар. Ортолыктарда жүзүн-жүүр агаштар өзүп жат. Анда
жөдрө, тожыла, кызылгат бар. Жайгыда бис анаар барып,
жиилек жиирге сүйүйдис.

15 таскаду. Кажы ла сөсти үйелерге бөлип бичигер.

Борсук, жылкы, жойгон, вилка, каймак, эжегей, кура-
ган, бозу, камду, майчык, свекла, эрмек, эртен, капкыш.

16 таскаду. Журукты көрүп, берилген сурактардын каруузын
бичигер.

Жылдын кандый өйи једип келди?

Школдын маалазында кемдер иштеп јат?

Олор маалада кандый өзүмдерди јуунаткылап турулар?

Карууларды бичип алыгар. Ундү буквалардын алдыла чийүчек тартыгар.

17 таскаду. Эрмектерди кычыраар.

1. Алдында **колло** эдетен көп иштерди эмди машиналар эдет. 2. **Мөтти** адарулар жүзүн-јүүр чечектерден јууп алат. 3. **Күннинг** чогы тындуларга ла өзүмдерге сүрекей тузалу. 4. Бу **јурттын** улустары көп **газеттер** алдыртып јат. 5. **Јолло** таң атту улус өтти.

Карарта базылган ссстөрди јолдон јолго көчүрери аайынча чийүчекле бөлип, чыгара бичип алыгар.

18 таскаду. Алфавитти эске алыныгар. Букваларды алфавит аайынча ээчий-деечий турган аайын айдып беригер. Бичигер:

Ундүлер:

Туйуктар:

Алфавитте база кандый буквалар бар?

19 таскаду. Јерлик андардын, куштардын ла айылдын тындуларынын аттарын с буквадан баштап, алфавит аайынча бичип алыгар.

Турна, уй, сарас, үкү, элик, шонкор, цапля, чарлыйак, шүлүзин.

20 таскаду. Ссстөрди алфавит аайынча бичип алыгар. Карарта базылган ссстөрди јолдон јолго көчүрери аайынча чийүчекле бсслигер.

Булут, јурук, **декабрь**, ан, малчы, завод, ирбис, лейка, журнал, орын, нөкөр, **календарь**, **письмо**, өркө, врач, город.

21 таскаду. Кычыраар.

Бистинг ороондо көп јаан городтор бар. Олордын эн ле јаандары Москва, Ленинград, Киев, Минск, Казань, Ташкент, Новосибирск, Волга, Обь, Енисей, Нева, Лена, Иртыш ла оноң до өскө јаан сууларла керептер жүрүп јат.

Бичип алыгар. Эрмектердинг ичинде кезик ссстөр ненин учун јаан буквадан бичилгенин јартап беригер.

22 таскаду. Балдардын өбөкөлөрүн алфавит аайынча бичип алыгар. Бу сөстөр ненин учун жаан буквадан башталып бичилген?

Бедушев Амыр, Санашев Володя, Вырышева Клава, Арбанакова Галя, Эшева Алтын, Шукакова Жыламаш, Петрова Таня, Кадыев Коля, Иришев Эркемей.

23 таскаду. Үлгерди кычыраар. Кандый буквалар божодылган, айдып береер.

Мен кандый бала.

...рте танда м...н турадым,
агын суула јунунадым.
Јаандар сөзин мен угадым.
Мен...н уккур бала јок.
Чеч...ктерди сугарадым,
...неме мен болужадым.
М...нен јакшы бала јок.

(В. Качканаков.)

Божодылган букваларды тургузып, үлгерди бичип алыгар.

24 таскаду. Сөстөрдү үйелерге бөлип, алфавит аайынча бичип алыгар.

Јенү, коммунист, дежурный, алфавит, вторник, буудай, завод, ийне, лётчик, маала, неделе, ортолык, өскүс, тонна, пятница, суугуш, эртен.

25 таскаду. Баштап салган куучынды кычыраар. Онон ары не болгонын бойлороор сананып, куучынды онон ары улалтыгар.

Күс.

Күстин тыныжы билдирип келди. Соок салкын согот. Эртен тура јерде кыру суркурайт.

Улус кышка белетенип туру. Малчылар...

26 таскаду. Үлгерди кычыраар. Ундыбас эдип үренип алыгар.

Турналар.

Түштүк јерлер јаар Күчтү канаттар
турналар учкулайт. кейди кайчылайт.

Турналар, турналар, Эмди келер јаста
кунукпай учугар. биске ойто јаныгар.

В. Кучияк.

Улгерден баштапкы эки эрмекти бичип алала, кажы ла эр-
мекте предметти көргүзип турган сөстин алдыла бир чийү, дей-
ствиени көргүзип турган сөстин алдыла эки чийү тартыгар.

2 §. Јымжак темдек (ь).

27 таскаду. Сөстөрдү үйелеп кычыраар. Јымжак темдектер-
дин алдында турган туйуктарды чокум айдыгар.

Букварь, пионер, фонарь, календарь, инженер, сол-
дат, альбом, больница, мылтык, пальто, мебель, автомо-
биль, пенал, понедельник, Ольга, октябрь.

Јымжак темдектү сөстөрдү чыгара бичип алыгар.

28 таскаду. Бичип алыгар. Кажы ла сөстө канча табыш, кан-
ча буква, айдып береер.

Письмо, мебель, календарь, пальто, автомобиль,
сентябрь, будильник, портфель, декабрь, писатель.

Кандый буква кандый да табыш темдектебей јат? Ол буква
нени көргүзет, айдып береер.

29 таскаду. Точкалардын ордына ь тургузып, бичип алыгар.

Тетрад..., чернил...ница, портфел..., ал...бом — үре-
дүге керектү немелер.

Парта, стол, отургуш — бу мебел... .

Пал...то, чамча, шинел... — бу ончозы кийим.

30 таскаду. Јайгы ла күски айларды айдып беригер. Айлар-
дын аттарын бичигер.

Јайгы айлар:

Күски айлар:

Јымжак темдектин ле онын алдында турган туйук букванын
алдыла чийүчек тартыгар. Ол эки буква канча табышты темдек-
тейт?

31 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, бичибей куучын
тургузаар.

Јай, сентябрь, үренчиктер, портфель, книга, тетрадь,
үредүчи Ольга Ивановна, урок.

32 таскаду. Кычыраар.

Озогы тушта ээн болгон јерде мебель эдер јаан фабрика иштеп јат. Озодо сас болгон јерде — автомобильдер јүрер јакшынак јол. Озодо мындагы улус көп сабазы бичик билбес болгон. Эмди дезе мында јаан учёныйлар, писательдер бар.

Озогы тушта ээн болгон јерде эмди не бар?

Бичигер. Ортозында ла учында ь бар сөстөрдиг алдыла чийү тартыгар. Јолдон јолго көчүрилбес сөстөрдиг айдып беригер.

33 таскаду. Кышкы ла јаскы айларды айдып беригер. Айлардын адын бичип алыгар.

Кышкы айлар: декабрь, ... ,

Јаскы айлар: март, ... ,

Јымжак айдылып турган туйук буквалардын ла јымжак темдектин алдыла чийүчек тартыгар. Бу эки буква канча табышты темдектейт?

3 §. Е, ё, ю, я буквалу сөстөр.

34 таскаду. Балдардын аттарын кычыраар.

Юля.

Юра.

Јуруктар аайынча кажы ла бала нени эдип турганы керегинде эрмек тургузала, бичип алыгар.

35 таскаду. Кычыраар.

Рисованиениң урогы болды. Яков Петрович балдарды экскурсияга апарды. Балдар нени көргөнин журагылады. Лена ла Люда койон журады. Яша, Юля, Лёля борсук журадылар. Алёша ла Юра тийин журадылар.

Көп балдар самолёт учканын көргөн. Олор самолёт журадылар.

Сурактарга каруу беригер.

Лена ла Люда нени журады?

Яша, Юля, Лёля нени журады?

Балдар база нени журады?

Сурактарга берген карууны бичип алала, ё, е, ю, я буква-лардын алдыла чийүчек тартыгар.

36 таскаду. Я, ё, е, ю букваларды чокум айдып, сөстөрдү кычыраар.

Юля, юла, яблоко, Яша, Зоя, Мария, Елена, ёлка, ёж.

Кажы ла сөсти кычырганаарда, канча табыш угулат? Кажы ла сөстө канча буква? Бу сөстөрдө кандый буквалар эки табыш темдектейт?

37 таскаду. Сөстөрдүн эрмектер тургузып, бичип алыгар.

1. Питомникте, яблонянын, өскүрүп јат, јаш корболорын.

2. Юра, түзедип јат, кийимди, утюгла.

3. керептерге, јат, болуп, керектү, Якорь.

4. тындузы, чөл, Ёж, јердинг.

38 таскаду. Кычырала, бичип алаар.

1. Улу Октябрьский социалистический революция 1917 јылда 7 ноябрьда болгон.

2. Зоя Космодемьянская — Советский Союзтын Геройы.

3. 1920 јылда Кашино деп јуртта крестьяндар электрический станция туткандар.

Карарта базылган сөстөрдиг учындагы үндү буквалар канча табыш темдектейт?

39 таскаду. Кычырыгар. Сөстөрдө кандый буквалар божодылганын айдып беригер. Точкалардын ордына керектү букваларды тургузып, бичип алыгар.

1. Бис орус ла алтай тилдерле... изложени... ле сочинени... бичиирге үренип жадыбыс.

2. Жердин кыртыжына салган удобрени..., өзүмдерге керектү.

3. Улу Октябрьский социалистический революци... албатыларга жайым экелген.

40 таскаду. Улгерди кычырала, точкалардын ордына керектү буква тургузып, бичип алыгар.

Албатынын ойгору —
улу бистин парти...
Жаңы жүрүм көргүскөн
жаан ийделү парти...

Улгерди эске үренип алыгар.

41 таскаду. Юра, Яша ла Тарык кузуктап жүргени керегинде куучын тургузаар.

Куучында мындый сөстөрдү тузаланар:

Кедери, мөш, таар, кузук, орук жол, корум, кыр, ийт, нөкөрлөр, көрүк, тийин.

42 таскаду. Кычырала, куучындап береер.

Иштенкей Юля.

Юля школдон келеле, ажанды. Онон эмеш амырап алала, урокторын белетеди.

Юлянын энези Лидия Егоровна иште болгон. Юля көнөккө суу уруп алала, туразын жунды. Онын кийининде ол ару суула көзүнөктө турган чечектерди сугарды. Онон тышкары чыгып, эжиктин жанын жалмап салды.

Лидия Егоровна жанып келеле, Юляны мактап айтты:

— Сен иштенкей бала, бүгүн анчадала жакшы иштедин. Эмди амырап ал.

Юля, Лидия Егоровна деп сөстөр канча табыштап, канча буквадан турганын айдып беригер.

4 §. Ўнгүр ле тунгак туйуктар.

43 таскаду. Сөстөрдн кычыраар. Карарта базылган буквалардын кажызы ўнгүр табышты, кажызы тунгак табышты темдектейт, аярыгар.

баш — кырдын бажы
тос — кайыннын тозы
курут — сүттин куруды

Туйук табыштар ўнгүр ле тунгак болуп јат.

б, в, г, д, ј, ж, з, й, л, м, н, ң, р буквалар ўнгүр туйук табыштарды темдектейт.

к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ буквалар тунгак туйук табыштарды темдектейт.

44 таскаду. Сөстөрдн кычыраар. Ўнгүр туйуктардан башталган сөстөрдн бичип алыгар.

Витя, казык, город, перо, доско, тоо, јодро, Женя, шкаф, стакан, Зина, Лена, малта, порошок, костюм, нөкөр, понедельник, трактор, радио, депутат, математика, революция, писатель.

45 таскаду. Кычырала, бичип алыгар. Ўнгүр туйуктардын алдыла чийүчек тартыгар.

Күс келди. Улам ла јанмыр јаап јат. Малчылар малын кыштуга айдай берди. Ашты јуунадып салган. Комбайндарды таскактын алдына тургузып салган. Ончо улус кышка белетенип јат.

46 таскаду. Кычыраар. Кажы ла эрмектен кем? эмезе не? деп суракка каруу берип турган сөстөрдн бичип алыгар.

Энир.

Энир кирди. Јылдыстар койылды. Чедендеги мал тымый берди. Ыраакта јараш кожон угулат. Улус иштеп јангылап јат. Кичинек балдар уйуктай берди. Уренчиктер калганчы урокторын белетегилейт.

Бичип алган сөстөрдө ўнгүр туйуктардын алдыла чийүчек тартыгар.

47 таскаду. Тунгак туйуктардан башталган сөстөрдү бичип алыгар.

Карындаш, город, письмо, бодолго, библиотека, портфель, пыйма, страница, тракторист, тоо, дыня, декабрь, фартук, Валя, Витя, февраль, халат, морковь, цапля, чочогой, чеден, жалбырак, шүлүзин, щётка, радио, кажалан, картошко, поэт.

48 таскаду. Эки-үч катап кычылала, көрбөй бичигер.

Бис октябрыт балдар. Бис жакшы үренип турус.

Чын бичидеер бе, бичиктен түндеп көригер. Тунгак туйуктардын алдыла чийүчек тартыгар.

49 таскаду. Берилген сөстөрдөн табышактар тургузып бичигер. Тунгак туйуктардын алдыла чийүчек тартыгар.

1. Кызыл, кырды, ажа берди, түлкү.

2. Беш, тош, эмеген, жүктенип алган.

3. күйет, өрт, кызыл, Кырда.

Табар сөстөр: Күн. Тирмакту сабарлар. Кандык.

50 таскаду. Озо баштап үнгүр туйуктардан башталган сөстөрдү, онын кийининде тунгак туйуктардан башталган сөстөрдү бичип алыгар.

Газет, математика, тоо, платье, букварь, пионер, көрүк, звёздочка, на́йы, туфля, вторник, понедельник, стакан, чөйгөн, јинји, сабар, флаг, шкаф, лампа, радио, журнал, природоведение.

51 таскаду. Балдардын аттарын кычыраар. Олор кандый буквадан башталып бичилгенин аярыгар. Озо баштап үнгүр туйуктан башталган, онын кийининде тунгак туйуктан башталган сөстөрдү бичип алыгар.

Вера, Феня, Боря, Петя, Шаты, Женя, Галя, Кыстан, Сайму, Зоя, Тарынчак, Дима, Рая, Надя, Јелечи.

5 §. Эжерлү туйук табыштар.

Үнгүрлер	б	в	г	д	ж	з
Тунгактар	п	ф	к	т	ш	с

Бу буквалар эжерлү туйук табыштарды темдектейт.

198/21

52 таскаду. Сөстөрдү эжерлеп, кычыраар. Карарта базылган буквалардын кажызы үнгүр туйукты, кажызы тунгак туйукты темдектейт, айдып беригер. Бичип алыгар.

Кату — каду, экү — эгү, төш — төжөк, көс — көзнөк, тут — тутам, жапаш — жабага.

53 таскаду. Балдардын аттарын кычыраар. Эжерлү туйуктарды айдып беригер. Бичип алыгар. Эжерлү туйуктардын алдыла чийүчек тартыгар.

Вера — Феня, Боря — Петя, Зоя — Соня, Тоня — Дора, Катя — Галя, Женя — Шура.

54 таскаду. Скобкадагы сөстөрдөн керектү сөсти талдап, эрмектерди бичип алыгар.

1. Москвада Кремльдинг (*час, чазы*) сүреен јаан. Ол өйди чын (*көргүс, көргүзет*). 2. Арбанын (*мажагы, мажак*) саганакту 3. Бөрүнүн (*ачап, ачабын*) кажы ла кижиге билер. 4. Карагай кургак жерде (*өс, өзөт*). 5. Тайганын (*мөш, мөжи*) кузукту.

55 таскаду. Точкалардын ордына керектү үнгүр буква тургузып, сөстөрдү бичип алыгар.

сап — са...ы

ырыс — ыры...ы

көс — кө...и

ийт — ий...и

баш — ба...ы

бут — бу...ы

будак — буда...ы

калаш — кала...ы

56 таскаду. Скобкалардагы сөстөрдү шүүлтези аайынча кулуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Совхозтын (*аш*) быжыл жакшы бүткен. 2. Менин (*ат*) Мерген. 3. Түлкүнүн (*ис*) танылу. 4. Бийик тайгалардын (*баш*) жайы-кыжы карлу турат. 5. Мүркүттин (*көс*) сүрекей курч.

СӨСТИНГ БҮДҮМИ.

6 §. Сөстинг тазылы.

57 таскаду. Кычырала, бичип алаар.

Кой кырда отоп жүрди. Койдын жанында эки кураган жатты. Чейне койды айдап экелди.

2 Алтай тил, 2 кл.

17

Карарта базылган сөстөрдин түней бөлүгинин алдыла чийү тартаар.

58 таскаду. Сөстөрди столбиктерле кычыраар.

мал	кожон	јурук
малду	кожончы	јурукту
малчы	кожондо	јурукчы

Кажы ла столбиктеги сөстөрди башка строчкага бичийле, сөстөрдин түней бөлүгинин алдыла чийү тартаар.

Көргүзү: мал, малду, малчы.

Бир канча сөстөрдин түней бөлүгин тазыл деп айдар.

59 таскаду. Кажы ла јолдогы сөстөрди столбиктеп бичип ала-ла, олордын тазылынын алдыла чийү тартыгар.

Кой, койчы, койлу.

Чечек, чечекте, чечектү.

Јер, јерлик, јерде.

Балык, балыкчы, балыкта.

60 таскаду. Куучынды кычырала, јаныс тазылду сөстөрди талдап бичип алыгар. Тазылдын алдыла чийү тартыгар.

Бистин јерде көп агаш өзүп јат. Улус агаштан јангы туралар туткулайт. Агаштын ортозында көп ан-куш бар. Агашту јерде сүрекеј јакшы. Агашты чеберлегер.

61 таскаду. Берилген сөстөрдөн түней тазылду сөстөрди табала, коштой бичигер.

Тура, кыр, кыш, бичик, ан, турачак, бичикчи, анчы, кышту, туралу, анда, кырлан, бичиктү, кырлу, кышта.

Көргүзү: *тура, турачак, туралу.*

62 таскаду. Карарта базылган сөстөргө түней тазылду сөстөр таап, столбиктеп бичигер.

1. Алтайдын кезик совхозторы **ан** өскүрип јат. 2. Бис школдын јанында көп **чечек** отургусканыс. 3. Радиоло јангы **кожон** уктыс. 4. Алтын-Көлдө жүзүн-јүүр **балык** бар. 5. **Кыш** — јылдын сыраңай ла соок ойи.

Керектү сөстөр: *анчы, анда, чечектү, чечекте, кожончы, кожондо, балыкчы, балыкта, кышкы, кышту.*

7 §. Сөстин кожултазы.

63 таскаду. Кычыраар.

(Не?) Суу ончо улуска керектү.

Бис (нени?) сууны ичип јадыс.

Бис (неле?) суула јунунып алдыс.

Бис (неге?) сууга эжинип турадыс.

Кажы ла эрмектен *суу* деп сөсти сурагыла кожо бичип алала, бу сөстин кубулып турган бөлүгинин алдыла чийүчек тартыгар.

Сөстин тазылынан башка бөлүгин кожулта деп айдар: *сууны, сууга, суулу, суузын.*

64 таскаду. Сөстөрдүн тазылын ла кожулталарын таап, айдып беригер.

Бичик, бичикчи, бичиктү.

Туу, туулу, туудан.

Јер, јерлик, јерлү.

Комуста, комусчы, комусту.

Кожулталарын тазылынан чийүчекле бөлип, сөстөрдү бичип алаар.

65 таскаду. Куучынды кычыраар. Карарта базылган сөстөрдүн кожулталарын тазылынан чийүчектерле бөлип, бичип алаар.

Тийин — сүреен јараш агычак. Ол агаш ортозында жүрет. **Тийиннин** уйазы агаштын көндөйинде. Анчадала моштү јерде **тийинди** көп көрөрин. Ол кузуктын эмилини јиирге сүйт. **Тийиндер** будакта отурганда, куйругын жүктөнип алган деп көрүнөт. Агчылар жылдын ла күскиде **тийиндеп** баргылайт. **Тийиннин** терезин олоу госу-дарствого табыштырат.

66 таскаду. Кожулталардын болужыла сөстөр бүдүрип, бичип алаар.

мал	Улаган	бар	
балык	чы Москва	да сал	ган
јурук	Алтай	јан	

67 таскаду. Табышкактарды табыгар. Бичип алала, карарта базылган сөстөрдүн тазылын ла кожултазын айдып беригер.

1. Минер ады **тырмакту**, минген ээзи **канатту**. 2. Ар-

када казан кайнайт. 3. **Отко** салза, күйбес, сууга салза, чөнбөс.

Т а б а р с ө с т ö р: 1. *Öркө лө талан-келен*. 2. *Чымалынын уйазы*. 3. *Тош*.

68 таскаду. Берилген сөстөрдүн тазылын таап, көргүзү аайынча бичигер.

<i>иште — иш</i>	<i>кожондо — кожон</i>
<i>балыкчы —</i>	<i>бијеле —</i>
<i>шүлүзінде —</i>	<i>болушчы —</i>
<i>машиналу —</i>	<i>үренчик —</i>
<i>туманду —</i>	<i>јаскы —</i>

69 таскаду. Үлгерди кычырала, карарта базылган сөстөрдүн тазылын ла кожултазын айдып беригер.

Биске ончо јолдор ачык.
Јакшы үренип, иштеп јүр.
Айга, Марска учуп чык.
Өргөөлөр тут, кыра сүр.

Үлгерди эске үренип алыгар.

8 §. Сөстин кожулталарын чын бичири.

70 таскаду. Сөстөрдү кычыраар. Олордун тазылы кандый табышка токтогонун, кожултазы кандый табыштан башталганын айдып беригер.

Тарак — тарактын, борсук — борсукта, кас — кастар, таш — ташка, тыт — тытка, кап — капту, шүлүзин — шүлүзінде, тийин — тийинде, картошко — картошкодон, јодро—јодродон, обого — обогодон.

Сөстин тазылын кожултазынан чийүчөклө бөлип, бичип алыгар.

Сөстин тазылы тунгак туйук табышка токтозо, кожултазы база тунгак туйук табыштан башталар: *ат-ка, ак-ту, көс-кө, аш-ту*.

Сөстин тазылы үнгүр туйукка эмезе үндү табышка токтозо, кожултазы үнгүр туйуктан башталар: *кожондо, мал-да, черү-де, эчки-ге*.

71 таскаду. Куучынды кычыраар. Карарта базылган сөстөрдүн тазылы кандый табышка токтогону ла кожултазы кандый табыштан башталганын жартап, чыгара бичип алыгар.

Алтайдын тайгазында.

Алтайдын тайгаларында жүзүн-жүүр агаштар бар. Агаштардын аразында ан-куштар көп. Эбиреде куштар кожондойт. Чыйрак тийиндер агаштан агашка калып жүрөт. Эликтер, андар ла сыгындар мантажат. Түлкү койондорды истежип жүрөт. Мөштин кузугу көп ан-кушка ток азырал болот. Мында кандый ла жиилектер бар.

72 таскаду. Үлгерди бичигер. Карарта базылган сөстөрдүн кожултазы кандый табыштан башталганын айдып беригер.

Радио кожоңы.

Бийик тууларды ажыра	Икилимнин коо үнин
бијелеп келген сен эдин,	ксы-јиктерге апарзан.
салкын, булутты өткүрө	Кожондоп айткан сөзимди
солун куучындар экелдин.	колхозторго јетирзен.

73 таскаду. Скобкаларда берилген сөстөрдү шүүлте аайынча кубултып кычыраар.

Бистин городто бөс согор фабрика бар. Анда (бөс) чичке толгогон учуктан эдет. (Бөс) јараш јолдор, чечектер јурагылайт. (Бөс) чечектерин јурукчылар сананып эдет.

Сенин кийиминди (бөс) көктөгөн.

Бөс деп сөстин тазылын ла кожултазын чийүчекле бөлип бичигер.

74 таскаду. Точкалардын ордына керектү кожулталар тургузып, бичип алыгар. Сурактарды бичибегер.

Јодро.

Бистин үренчиктер былтыр (ненин?) школ... јанына јодро отургускандар. Быјыл (ненин?) јодро... чечектери јайылып келер. (Неге?) школ... келген балдар

(нени?) јодро... көрүп, сүүнижет. Көп балдар (нени?) јодро... айылдарынын јанына база отургузып алдылар.

75 таскаду. Кычыраар. Скобкадагы сөстөргө шүүлте аайынча керектү кожулта кожуп, бичип алыгар.

Ўренчиктин куучыны.

Улу Октябрьдын байрамына учурлап, бистин (школ) ўренчиктери концерт белетеп алды. Олор колхозтын клубында ончо (улус) концерт көргүсти. Көп балдар Октябрь керегинде ўлгерлер (кычыр). Концерт јаан улуска сўреен (јара).

76 таскаду. Эрмектерди бичигер. Керектү букваларды скобканын ичинен талдап тургузаар.

Фермада.

Менин адам ферма(д,т)а уйлар азырап јат. Уйлар ару, јылу двор(д, т)о кыштагылайт. Сааган сўт(д, т)и машинала заводко тартат. Кыш(з,к)ы соок кўн(д,т)ерде уйларды јакшы азырагылайт. Олор(з, к)о јарма, силос, тус, оок(д, т)огон каргана бергилейт. Уйлар(д, т)ы јакшы азыра(з, с)а, олор сўт(д, т)ў болор.

77 таскаду. Ўлгерди кычырала, точкалардын ордына керектү буквалар тургузып бичигер.

Октябрьдын байрамында.

Кўс...и салкын табыш...у күүлейт.

Кызыл маанылар элбирейт.

Октябрьдын байрамына

ончо улус сүүн...илейт.

Ончозынан озо

октябрят...ар бас...ылайт.

Пионерлер база

бир рядка тур...улайт.

78 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузып бичигер. Қарарта базылган сөстөрдін кожулталарын айдып беригер.

1. альбом, Ұренчиктер, керегинде, Ленин, этти.
2. оромдорыла, жүрет, **Городтын**, машиналар, жүзүн-
жүүр. 3. корып, **сооктон**, кар, јат, Ашты. 4. салдым, пись-
моны, Мен, **конвертке**, чаңкыр.

79 таскаду. Бу сөстөргө башка-башка кожулталар кожуп ку-
бултыгар.

Грамматика, Урсул, айрууш.

Қажы ла сөскө бир эрмек тургузала, бичип алыгар.

80 таскаду. Скобкадагы сөстөргө керектү кожулталар кожуп,
эрмектерди бичип алыгар.

Көзнөктөги журуктар.

(Көзнөк) шилизинде журуктар журап салган. Ол (*жу-
рук*) соок жураган. Андый (*журук*) кижиде журап (*бол*).
Мында саң-башка (*јалбырак*) ағаштар да көрүнөт.
Сүүрү (*баш*) кырлар да турат. (*Тура*) ичинде кей жы-
лый берзе, ол (*журук*) кайылып калар.

81 таскаду. Точкалардың ордына керектү буквалар тургузып,
эрмектерди бичигер.

Артекте.

Манаш — пионер. Ол јакшы үренип јат. Јай...ыда
Манаш Артекте амыра...ан. Артек — талай...ың јака-
зында тур...ан пионерский лагерь. Манаш анда талай-
дың суу...ына эжин...ен. Лагерьде көп балдар бол...он.
Олор талай...а эжинип, ойноп, јакшы амырадылар.

82 таскаду. Куучынды кычыраар. Берилген планды тузала-
нып, изложение бичигер.

Төҥнөҥ жыңылаганы.

Қышкы айас күн турды. Деремнениң учында төҥдө
балдардың сүүнчилү табыжы угулат. Анда көп балдар
јуулган. Олор чанагаштарына отургылап, төҥди төмөн
ээчий-деечий жыңылап турдылар. Қарманчы чанагажы-
наң аңтарылып, карга јығылды. Балдар оны көрүп, кат-

кырышты. Карманчы база каткырды. Ончозынан тын Ак-Кол деп ийт сүүнди. Ол үрүн, төгди өрө-төмөн мантап турды.

План.

1. Кандый күн турды?
2. Балдар кайда жуулды?
3. Олор төгдө нени эттилер?
4. Карманчыла кандый учурал болды?
5. Нөкөрлөри бу керекти канайда көрдилер?
6. Балдарды көрүп, Ак-Кол канайтты?

83 таскаду. Точкалардын ордына керектү букваларды тургузып, эрмектерди бичигер. Кожулталардын алдынан чийү тартыгар.

1. Чанкыр тенгери...е жылдыстар имдежет. 2. Карануй арка...а үкүлөр үүктейт. 3. Энирде сас...а талтар таркырайт. 4. Бу журук...а Ленин ле балдар жураал...ан. 5. Бичик...е Москва керегинде кожондор бичил...ен.

84 таскаду. Сурактарга каруу берип, сөстөрдүн кожулталарын жетире бичигер. Сурактарды бичибегер.

1. (Нени?) Эрмек... чокум, јарт айдар керек. 2. (Неде?) Сүт... кижинин су-кадыгына керектү немелер бар. 3. Айу жылу (неде?) ичеген... кыштайт. 4. Чаналу балдар (неге?) кыр... чыкты. 5. Талай (неден?) көл... јаан. 6. (Ненин?) Урок... кийининде класс жуунадарыс.

9 §. Сөстөрдүн тазылында тунгак туйук бойынын үнгүр туйук эжерине көчөри.

85 таскаду. Кычыраар. Сөстөрдүн тазылы токтогон туйук кандый туйукка солынганын ајарып көригер.

түп — түби	капкыш — капкыжы
тарак — тарагаш	адрес — адреси
плат — плады	сат — саду
көрүк — көрүгеш	айрууш — айруужы
тут — тудар	бас — базыт

Сөстин кожултазы үндү табыштан башталза, тазы-
лынын учындагы тунгак туйук бойына эжер үнгүр туй-
укка көчөр: *тош — тожы, кӧс — кӧзи*.

86 таскаду. Сөстӧргӧ үндү табыштан башталган кожулта ко-
жуп, көргүзү аайынча бичип алыгар.

кап — кабы

кып — ...

поэт — ...

карандаш — карандажы

депутат — ...

совет — ...

тобрак — тобрагы

јалбырак — ...

адрес — ...

87 таскаду. Бичиирде керектү букваларды скобкадан талдап
тургузаар.

1. Алтын-Кӧлдин јара(*ж, ш*)ын кайкап көрдим.
2. Алтай јеринин ага(*ж, ш*)ы сүрекей көп.
3. Байрым чаазыннаг эткен кере(*б, п*)ин сууга божодып ойноды.
4. В. И. Ленин Волга суунын јара(*д, т*)ында Симбирск деп городто чыккан.

88 таскаду. Сөстӧрдин тазылын таап, көргүзү аайынча бичи-
гер.

Ажы — аш, тузы — ... , бажым — ... , карындажы — ... , јалбырагы — ... , мылтыгын — ... , тарагы — ... , өдүгим — ... , отургужы —

89 таскаду. Точкалардын ордына шүүлте аайынча керектү
сөстӧр тургузып, эрмектерди бичигер.

1. Аңчы јаланда ис көрди. Ол тӱлкӱнин

2. Сууда кас эжинет. Ол Торкоштын

3. Јолдо тос јадыры. Ол кайыннын

4. Эјем јиилек экелди. Ол јаланнын

90 таскаду. Скобкалардагы сөстӧргӧ керектү кожулталар ко-
жуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Трактордын (*табыш*) кырларга јаныланат.
2. Пионердин (*сӧс*) — чындык сӧс.
3. Юлия Санатов-

на — журтсоветтинг (депутат). 4. Агаштардын (жалбырак) күскиде түжүп калат. 5. Жаңы жылда ёлканын (жараи) сүреен болгон.

Карарта базылган буквалар кандый табыштарды темдектейт? Олорды айтканда, канайда угулат?

91 таскаду. Эжерлү сөстөрдөн эрмектер тургузып бичигер.

Жалбырак — жалбырагы. Аш — ажы. Жөп — жөби. Кос — козы. Курут — куруды.

92 таскаду. Сурактарга бичибей каруу беригер.

1. Уроктордын кийининде сен нени эдип турун?
2. Амыраар өйди канайда өткүредин?
3. Кандый книгалар кычырадын?
4. Не керегинде кычырарга сүүп жадын?
5. Эртең тура зарядка эдип турун ба?
6. Ару-чек жүрерге нени эдип турун?

93 таскаду. Кичинек куучын боло берзин деп, шүүлте аайынча эрмектерди ээчий-деечий тургузып бичигер.

Чындык наҗы.

Марат сууга түшти. Карай деп ийди кожо барды. Кенетийин тош ойылды. Карай Маратты чыгара тартып алды. Суунын тожы жука болгон. Марат конектү жынылап барды. Карай Мараттын жаказынан тиштейле, чыгара тартып алды.

Сөстин тазылы тунгак туйукка токтозо, кожултазы кандый туйуктан башталар?

Сөстин тазылы үнгүр туйукка эмезе үндү табышка токтозо, кожултазы кандый табыштан башталар?

Эжерлү тунгак туйук кандый учуралда бойынын үнгүр эжери-не көчөр?

10 §. Узун үндү табыштар.

94 таскаду. Кычыраар. Эрмектерде карарта базылган сөстөрди эжерлеп бичип алыгар.

1. Карануй киргелекте айылынга **jan**. Бистин Төрө-лис сүрекей **jaan**.

2. Сары жігегей жабынтынын алдына **кире** берди.

3. Энем жангы **кирее** садып алды.

4. Чайды ару аякка **ур**. 5. Жуунын **уур** өйлөринде бисти чыдаткан энебис.

Бу сөстөрдө эки түнөй үндү буквалар кандый табыштарды темдектейт?

95 таскаду. Скобкалардагы сөстөрдүн керектүлерин талдап, эрмектерди бичип алыгар. Эки түнөй үндү буквалардын алдыла чийү тартыгар.

1. Табыр-тубыр (*jаш, jaаш*) jaады. 2. Якшы ижи учун малчыга колхоз (*эр, ээр*) сыйлады. 3. Алтайдын туулары (*кен, кеен*), жараш. 4. Тайгада (*jon, joон*) мөштөр шуулажат. 5. Күүлелер (*үр, үүр*) jок жүрбей jат.

96 таскаду. Берилген сөстөрдү көргүзү аайынча кубултып бичигер.

jar — jaар

эр — ээр

jon — joон

jan —

ур —

jun —

сок —

үр —

тура —

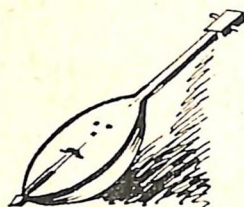
cок —

ок —

кар —

Узун үндү табышту сөстөрдүн кажызында ла канча табыш, канча буква, айдып беригер.

97 таскаду. Журуктарды аяктап көрөлө, анда жураган предметтердин аттарын бичип алыгар. Узун үндү табыштарды темдектеп турган буквалардын алдыла чийү тартыгар.

Жиилек.

Меелей.

Топшуур.

Күүле.

98 таскаду. Кажы ла ссстө канча табыш ла канча буква, айдып беригер.

Јуучыл, аарчы, тырмууш, айрууш, јиилек, суугуш, ороон, күүле, мөөрө, туулар, јааган, соодо, ээрте.

Ссстсрдј үйелерге бсблип, бичип алыгар.

99 таскаду. Карарта базылган ссстсрдј чийүчекле үйелерге бсблип бичип алыгар.

1. Аннын мүүзинен баалу эм эдип јат. 2. Куштар јылу јерге үүрлежип учадылар. 3. Кош-Агаштын колхозторында тссблср бар. 4. Озогы тушта алтай улус маала ажын ссскүрбейтен. 5. Балдар агаш аразына јиилектеп јүрди.

Узун үндү табышту ссстсрдј јолдон јолго үйелери аайынча ксчсүригер: **куу-чын, ай-рууш, таан-дар.**

100 таскаду. Ссстсрдј јолдон јолго ксчсүрери аайынча чийүчекле бсблип, бичип алыгар.

Чаазын, наадай, үүрелер, јиилек, суугуш, тырмууш, баарчык, уулдар, јеерен, ээлгир, топшуур.

101 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылган ссстсрдј ксчсүрери аайынча бсблип бичигер.

1. Советский Союз — бистинг сүүген Тсрсблис. 2. Коммунисттер ле комсомолдор — јурт ичинде тоомјылу улус. 3. Јуунын кату јылдарында балдар ксббдсн черниле эдип туратан. 4. Меесте койчынын кожоны угулат. 5. Јаанам јииттерге чсрчск айтты.

102 таскаду. Куучынды кычыраар. Уредүчининг болужыла план тургузып алала, изложение бичигер.

Күүлелер.

Бистинг јерде күүлелер көп. Олор үүрлежип учуп жүрет. Күүлелердинг ортозында ак, көк, өлө өңдүлери бар. Жаскыда олор јаланга сала бергилейт. Күскиде ой-то деремнеге учуп келет. Бис күүлелерди кышкыда азырап јадыбыс. Күүлелер — тузалу куштар. Күүлени өлтүрбегер!

103 таскаду. Јолдонг јолго көчүрерге јарабас сөстөрдү чыгара бичип алыгар. Олорды ненин учун көчүрерге јарабас, јартагар.

Тоо, чаазын, наадай, үүрелер, уул, уулчак, јиилек, каргаалар, таар, тараан, топшуур, күүле, түүнти, үүр, төө, јуука, јуу, маала, саа, соок, шүүн, көөш, ээн, буудай, ээр, суу.

104 таскаду. Көргүзү аайынча керектү кожулталар кожуп, сөстөрдү бичигер.

Јаңыс
айрууш —
тырмууш —
уулчак —
чаазын —
таан —
төө —

көп
айрууштар

105 таскаду. Скобкалардагы сөстөргө шүүлте аайынча керектү кожулталар кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Соок күнде (*меелей*) жүрер керек. 2. (*Меес*) кар эрте кайылат. 3. Ак калашты (*буудай*) кулурынан быжырып јат. 4. Серүүн күнде (*суу*) эжинерге јарабас. Бистинг (*ороон*) жүзүн-јүүр албатылар јуртап јат.

11 §. Колболу сөстөр.

106 таскаду. Кычыраар.

1. Күн чыгып келди.

Күнчыгыштан салкын согот.

2. Беш суунын белтирин-де журт бар.	Онын ады Бешпелтир.
3. Стенеде газет кадап салган.	Ол бистин школдын стенгазеди.
4. Адам амыр жүрзин, энем энчү жүрзин.	Биске амыр-энчү керек.

Баштапкы столбикте карарта базылган сөстөрдүн тазылын көргүзөер. Ол ло тазылду сөстөрдү экинчи столбиктен таап айдыгар.

Экинчи столбиктеги сөстөр колболу. Олор эки тазылду; кўнчыгыш, Бешпелтир, стенгазет, амыр-энчү.

107 таскаду. Бичигер. Колболу сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Эртен тура зарядка эдип тур. 2. Тиштерди эртен-энгир порошокту щёткала арчыыр керек. 3. Аш-курсак уратан аяк-казанды ару тудар керек. 4. Менин энем — уй саачы. 5. Анчы јаш карла јоонмойын истеп барды.

108 таскаду. Кеп сөстөрдү бичип алыгар. Колболу сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Ары-бери јайылба, артык сөс айтпа. 2. Қижн јаражыла болбос, кылык-јангыла болор. 3. Ару-чек жүрзег — су-кадык болорын.

109 таскаду. Улгерди кычыраар. Колболу сөстөрдү табала, олордын тазылын айдып беригер.

Соок-Таадак.

Јаңы јылда энгирде
 биске айылдап келди.
 Ойын-јыргалду балдарга
 Ончозына сыйлар экелди.
 Барбак сагалду айылчыны
 бийе-ойынга кычырак.
 Келер јылда јыргалыска
 катап келгей Соок-Таадак.

(В. Качканаков.)

110 таскаду. Бу бичиктин учындагы ссзликтен колболу 5 ссчыгара бичип алыгар. Кезик ссстсрлс эрмектер тургузыгар.

111 таскаду. Табышкактарды кычыраар. Колболу ссстсрди таап, тазылдарын айдып беригер.

Суугуш сууда, куйругы жаратта.

Агын суунын устсгле ээчий-деечий кемелер браат.

Та бар ссстср: *Суску. Суугуштар.*

112 таскаду. Кычыраар.

Јинјилейдин куучыны.

Ару-чек јурерге мен ада-энемнен уренип јадым. Эртен тура тсжсгимди јуунадып саладым. Турага кирерден озо одсгимди арчып турадым. Кийимимди андамында чачпай, јагыс јерге саладым. Менде бойымнын коларткыжым бар. Мен јаантайын ару колплат алып јуредим.

Су-кадык болорго турган кижн айыл-јуртын да, бойын да ару тудар учурлу.

Колболу ссстсрди бичип алала, тазылдарынын алдыла чийу тартыгар.

113 таскаду. Бу колболу ссстсрди тузаланып, эрмектер санып бичигер.

Ару-чек, коларткыш, колплат.

114 таскаду. Кожонды кычыраар. Колболу ссстсрдин тазылын айдып беригер.

Ан-кушты чыдаткан
Аба-јыштын шылтузы.
Биске ырыс ол берген
Ада-Тсрсл законы.

115 таскаду. Кажы ла эки ссстсн колболу ссстср бсдсрип бичигер.

Бу, ксн — *бсгсйн*. Беш, јыл — Јар, канат —
Суу, куш Ада, Тсрсл — Кол, плат — Кол,
арткыш — Эне, ада —

116 таскаду. Эрмектерди алтай тилге ксчсреле, бичип алыгар. Колболу ссстсрдин алдыла чийу тартыгар.

1. Нам нужен мир! 2. Утром мы делаем зарядку.
3. Вымой посуду. 4. Каменный уголь дает много тепла.

117 таскаду. Скобкадагы эки сөстөң бир колболу сөс бүдүреле, ологро шүүлте аайынча керектү кожулталар кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Бистин колхозтын (уй, мал) (тойу, ток) турат.
2. Октябраттар (ар, бүткен) айкапта жүредилер.
3. Школго келзен, (кол, плат) ундыба.
4. (Күн, бадыш) күн ажат, (күн, чыгыш) күн чыгат.
5. Биске (жуу, согуш) керек жок, биске (амыр, энчү) керек.
6. Бис (Ада, Төрөл) сүүп жадыс.

118 таскаду. Журукты айкапта көригер. Журук аайынча мындый планла куучын тургузаар.

План.

1. Кыш келди.
2. Жерлик кушкартар жемит жок артты.
3. Октябраттар куштарга болушты.

КУУЧЫН-ЭРМЕКТИН БӨЛҮКТЕРИ.

12 §. Текши жартаганы.

Бистин куучын-эрмегис сөстөрдөн туруп жат. Кажы ла сөс — куучын-эрмектин бөлүги.

119 таскаду. Кычыраар.

Соок кыш келди. Көбү кар жерди жаап ийди. Суулар калың тошло бүркелди. Койон ак тонын кийди. Айу терең ичегенине кирди.

Куучын-эрмектин бөлүктөрүн көргүзү аайынча чыгара бичип алыгар:

Предметтердин ады (кем? не?): *күс, кыш,*

Действиелердин ады (нени этти? канайтты?): *божоды, келди,*

Предметтердин темдектеринин ады (кандый?) *жаашту, соок,*

Предметтердин ады: *күс, кыш, кар, . . . ,* — бу адалгыштар.

Предметтердин темдектеринин ады: *соок, көбү, калын, ак, . . . ,* — бу жарталгыштар.

Действиелердин ады: *божоды, келди, бүркеди, . . . ,* — бу глаголдор.

120 таскаду. Кычыраар.

Эртен тура.

Узун түн божоды. Жер жарыды. Тышкары соок эзин согот. Күн чыгып келди. Ару кей эмеш жылый берди. Жаан улус ишке бардылар. Балдар школго мендедилер.

Бичигер. Адалгыштардын алдыла бир чийү, глаголдордун алдыла эки чийү, жарталгыштардын алдыла койрык чийү тартыгар.

121 таскаду. Сөстөрдү кычыраар.

Каткы, иште, кожонг, каткымчылу, ый, кожондо, иштенкей, каткыр, иш, ыйлаак, ыйла, кожончы.

Түнөй тазылду сөстөрдү талдайла, кӱргүзү аайынча мынайда бичигер: озо баштап адалгыштарды, онын кийининде глаголдорды, ошон жарталгыштарды. Кажы ла сөстин тазылынын алдыла чийү тартыгар.

Кӱргүзү: каткы, каткыр, каткымчылу.

122 таскаду. Берилген сөстөрдөн үч эрмек тургузаар. Кажы ла эрмекте жарталгыш, адалгыш, глагол болзын.

Јаады, кар, салкын, ак, сокты, кӱски, соок, токтоды, јанмыр.

13 §. Предметтердин ады (адалгыш).

Предметтерди темдектеп, к е м? эмезе н е? деп суракка каруу берип турган сөстөр адалгыштар деп адалат.

Стол, карандаш, кыш, јанмыр, үренчик, кижиде сөстөр — ончозы адалгыштар.

123 таскаду. Озо баштап к е м? деп суракка каруу берип турган, онын кийининде н е? деп суракка каруу берип турган адалгыштарды бичип алыгар.

Койчы, нөкөр, үредүчи, парта, тракторист, садучы, шүлүзин, кулун, лётчик, врач, көрүк, најы, суугуш, турна.

124 таскаду. Бичип алала, адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

Кышкыда.

Соок кыш келди. Айу, борсук, тарбаган јылу ичегендерине кирип алдылар. Тийин агаштын көңдөйинде кыштайт. Күртүктер кардын алдында конот. Кастар ла такаалар јылу потпуштарда кыштайт.

Уйлар, койлор, јаш бозулар јылу кажаандарда тургулайт.

125 таскаду. Журалган предметтерди адаган адалгыштарды точкалардын ордына тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Кышкыда ... тонду жүрет.
2. Юляда ... бар.
3. Мария Яковлевнага ... келди.
4. Жолдын жанында ... мантайт.

126 таскаду. Сурактардын ордына шүүлте аайынча керектүү адалгыштарды тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Колхозтордын койлорын (кем?) кабырат.
2. Жаан улуска ойынды (кем?) көргүсти.
3. Агаштын аразында (не?) жүрүп жат.
4. Тенериле (не?) учуп браат.
5. (Кем?) түлкүни истеп барды.

Улусты темдектеп турган адалгыштар кем? деп суракка каруу берет.

Кижиден өскө предметтерди темдектеп турган адалгыштар не? деп суракка каруу берет.

127 таскаду. Кычыраар. Озо баштап кем? деп суракка каруу берип турган, онон не? деп суракка каруу берип турган адалгыштарды таап, чыгара бичип алыгар.

Писатель, календарь, суугуш, кулун, пионер, комсомолец, от, ором, коммунист, депутат, тепкиш, сас, көрүк, природоведение, тон, өдүк, ат, тобрак, балык, механизатор, нажы, свекла, садучы.

Класстын ичиндеги предметтерди адап беригер.

128 таскаду. Озо баштап кем? деп суракка каруу берип турган, онын кийининде не? деп суракка каруу берип турган адалгыштарды бичип алыгар.

Ўредү, ўредүчи, мал, малчы, каруул, каруулчык, колхоз, колхозчы, бригада, бригадир, трактор, тракторист, балык, балыкчы, ан, анчы.

129 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Карарта базылган адалгыштардын сурактарын скобканын ичине бичигер.

1. Қандый ла иште (к е м?) **коммунисттер** јозок көргүзет.

2. Горно-Алтайскта көп јангы (...) **туралар** тудулат.

3. Советский (...) **солдат** Төрөлин сергелен корулайт.

4. Бистин библиотекада көп јангы (...) **бичиктер** бар.

5. (...) **Сапыш Тандакович**—колхозто озочыл ишчи.

6. Ач (...) **бөрү** ағаш аразында улыйт.

130 таскаду. Берилген адалгыштарды көргүскени аайынча бичип алыгар.

Ада, таай, шонкор, койчы, элик, уй, чортон, ийт, шүлүзин, такаа, чараган, күртүк, койон, јелечи, бука, писатель, бел, булан, сағыскан.

1. У л у с: *ада*, ...

2. А з ы р а н т ы т ы н д у л а р: *уй*, ...

3. А н д а р: *элик*, ...

4. К у ш т а р: *шонкор*, ...

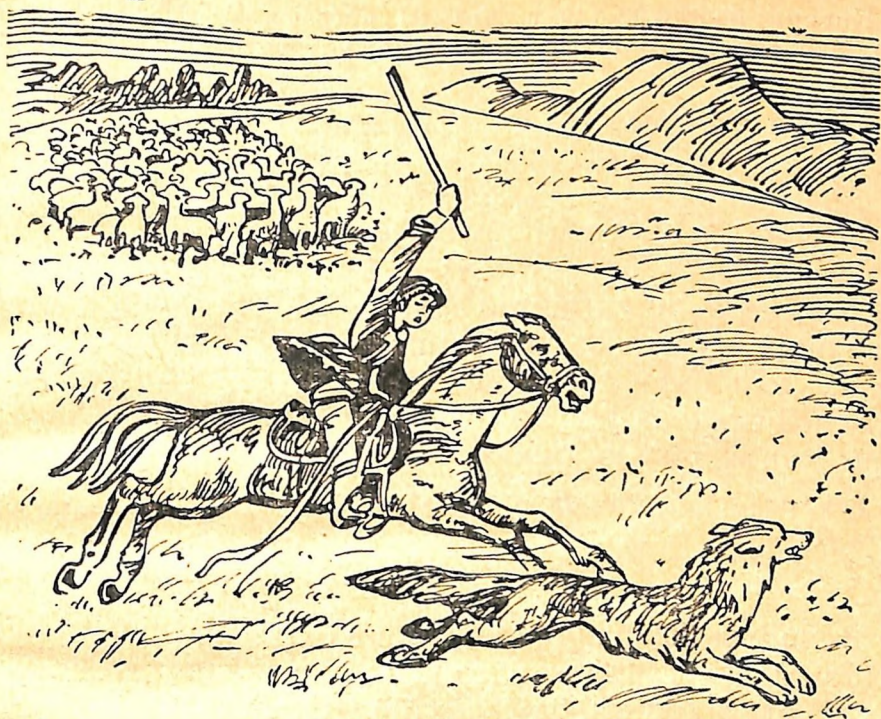
5. Б а л ы к т а р: *чортон*, ...

131 таскаду. Озо баштап ўредүге керектү предметтерди темдектеп турган, онын кийининде ишке керектү предметтерди темдектеп турган адалгыштарды бичип алыгар.

Маска, перо, пенал, малта, айрууш, кайчы, ручка, книга, тетрадь, кирее, күрек, трактор, карандаш, портфель, ручка, ийне.

Ўредүге керектү немелер: *перо*,

Ишке керектү немелер: *маска*, ...

132 таскаду. Берилген эрмектерден куучын тургузып, бичип алыгар.

Койчы кедери кой кабырып жүрген. Койчы кыйгы-кышыла бөрү жаар мантаткан. Кенетийин койлордыг жанына бөрү једе конгон. Бөрү коркыйла, качып мантай берген. Койлор үркүйле, бастыгыжа берген. Койлор амыр отогылай берди.

133 таскаду. Баштапкы ла экинчи столбиктердеги эрмектерди эжерлеп кычыраар.

Ат чеденде туру.
 Столдо аяак туру.
 Бистин уй сүттү.
 Уренчик школго барды.

Жаан көл көрдим.
 Пионер жакшы үренип жат.

Аттар чеденде туру.
 Столдо аяктар туру.
 Бистин уйлар сүттү.
 Уренчиктер школго бардылар.
 Жаан көлдөр көрдим.
 Пионерлер жакшы үренип жат.

Карарта базылган адалгыштарды көргүзү аайынча бичип алыгар. Экинчи столбикте сөстөрдүн кожултазынын алдыла чийү тартыгар.

К ө р г ү з ү: **јаңыс**

ат

көп

аттар

134 таскаду. Карарта базылган адалгыштар көп предметтерди темдектеер эдип кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Колхоз **јаңы трактор** садып алган. 2. Бистин **жерде** јаан агын **суу** бар. 3. Анчы **тийин, шүлүзин, бөрү** өлтүрди. 4. Көк тенгериде **жылдыс** суркурайт. 5. Бистин колхоз укту **кой** өскүрип јат. 6. **Койон** кышкыда **јыраалардын** терезин кемирип азыранат.

135 таскаду. Кычыраар.

Јаңы жыл.

Эски жыл божоп браат. Удабас **јаңы** жыл башталар. Јаңы жылда ишмекчилер көп машиналар, жүзүн-јүүр бөстөр эдер, көп тон-өдүк көктөөр. Строительдер көп **јаңы** туралар, школдор, больницаалар, библиотекалар тудар. Колхозчылар көп **јаңы** јерлер сүрер. Олор бийик тўжүмдү аш өскүрер. Колхозчылар малдын тоозын көп-төдөр.

Јаңы жылда аш, эт, сүт, кийим эмдигизинен көп болор. Албатынын жүрүми там јаранар.

Балдар күч јеткенче **јаан** улуска болужар. Олор школдорынын **јанында** чечектер, агаштар өскүрер. Ада-энелерине болужар. Көп балдар **јайгыда** өлөң ижинде туружар.

Бистин атту-чуулу космонавттар **бойлорынын** јаан керептерине отурып, космоско база ла катап учкылаар.

Јаңы жылда кандый солундар болор, куучындап береер. Јетире бичигер.

Ишмекчилер көп (нени?) ..., ... эдер. Строительдер көп **јаңы** (нени?) ..., ..., ... тудар. Колхозчылар (кандый?) ... аш өскүрип алар. Јаңы жылда (не?) .. эмдигизинен көп болор.

Ёлка.

Балдар ёлкага узак белетенген. Баштапкы класс жүзүн-жүүр өңдү чаазыннан узун илжирме эткен. Экинчи леўчинчи **класстар** башка-башка ойынчыктар эткен.

Јаңы жылдан бир күн озо ёлканы јарандырганыс. Јаан, барбак чибиге ойынчыктар илгенис. Јараш **тийиндер, айучактар, койондор, слондор, саныскандар, наадайлар**, онон до өскө көп **ойынчыктар** чибиге чыккылап алды. Јараш илжирме чибини үч катап эбирип, курчаарта јеткен. Емельян Шукакович ёлкага электрический лампочкалар илип салды.

Ончо балдар јуулып келди. Кенетийин ёлкада жүзүн өңдү оттор күйүп чыкты. Ойын-јыргал баштала берди.

Қарарта базылған сөстөрдін кожулталарын табығар. Олордың чын бичилер ээжизин јартағар.

137 таскаду. Бу темалардың бир-бирүзин талдап, 4—5 эрмектен турған куучын бичип алығар.

Темалар: «*Мениң ойыным*», «*Мен айыл ижине болужып јадым*», «*Бистин класс*», «*Қышкы каникул*».

14 §. Эрмекте адалгыштардың сөстөрлө колболыжып кубулары.

138 таскаду. Кычыраар. Қарарта базылған адалгыштарға сурақтар тургузып, бичип алығар.

Бистин школ јаңы. Бис **школдың** јанында чечектер өскүрерис. **Школды** ару-чек тударға ончо балдар кичеенет. Олор **школго** кирер алдында өдүктерин јакшы арчып алғылайт. **Школдон** јанар алдында класстын ичин јуунадып салғылайт. Бистин **школдо** үренерге јакшы.

Не?—*Школ.*

Негин?—*Школдың.*

Бичип алған адалгыштардың кожулталарының алдыла чийү тартығар.

139 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарга керектү кожулталар кожу, бичип алыгар.

Мөш.

Бистин Алтайда мөш өзүп јат. (*Мөш*) агажы јымжак. Онон јүзүн-јүүр немелер эдип јат. Јаан (*мөш*) кузук бар. Кузукчылар (*мөш*) чыгып, кузук түжүргилейт. Улус (*мөш*) чеберлеп јат.

Сурактар тургузып, *мөш* деп адалгышла колбошкон сөстөрдү чыгара бичип алаар.

Не? *мөш өзүп јат.*

Не нин? *мөштин агажы.*

Не де? *мөштө кузук бар.*

Не ге? *мөшкө чыгып ал.*

Не ни? *мөшти чеберлеп јат.*

Мөш деп сөстин кожулталарынын алдыла чийүчек тартыгар.

140 таскаду. Скобкалардагы сөстөргө сурактар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Бичиктеринди чеберле.

Бичик кажы ла кижиге керек. (*Бичик*) бис көп солундар билип аладыс. (*Бичик*) ончо улус кычырып јат. (*Бичик*) страницаларын бүктебе, листтерин јыртпа, кирлү колло тутпа. (*Бичик*) ару чаазынла ороп ал. (*Бичик*) кожо сумкага керек јок немелер салба.

Бичик деп сөскө сурактар тургузып, колбошкон сөслө кожо чыгара бичип алыгар.

Не? *бичик керек.*

Не де н? *бичиктен билип аладыс.*

141 таскаду. Кычыраар. *Мал* деп сөсти сурактар аайынча кубултып, *точкалардын* ордына бичигер.

Улус јүзүн-јүүр мал өскүрип јат.

(Не нин?) ... тузазы көп.

Улус (не де н?) ... эт, сүт, тере алып јат.

(Неге?) ... жылу кажагандар эдедилер.

(Не ни?) ... жакшы кичеер керек.

142 таскаду. Бичип алыгар. Карарта базылган сөстөргө скобкада сурак тургузаар.

1. Анчылардын одузында **от** күйүп жат. **Оттын** жанында анчылар отурды. Олор **отко** чай азып салтыр. Жанар тушта анчылар **отты** өчүрүп саладылар. 2. **Отло** ойноорго жарабас. 3. **Отто** казан туру. 4. **Оттон** ырада отур.

От деп сөсти сурактарла кожо столбиктеп чыгара бичип алаар. Кожулталарын тазылдан чийүчөклө бөлигер.

143 таскаду. Точкалардын ордына керектү кожолта кожуп кычырала, бичигер.

Школдын жанында кыр бар. Балдар чаналу жыгылаарга кыр... чыктылар. Олор анда көп ис... көргөн. Кыр... еындай түлкү бартыр. Кыр... эдегинде бөрүнүн изи көрүнди. Балдар андардын истерин сүрекей сонуркап көрдилер.

144 таскаду. Журук аайынча «Амыраар күнде» деп куучын тургузаар. Тургускан куучынды бичип алыгар.

145 таскаду. Точкалардын ордына керектү кожулталар кожуп бичигер.

Москва — бистин Төрөлис... төс города. Москва... эн жараш јер — Кызыл площадь.

Советский улус Москва... сүреен сүүп јат. Кажы ла кижы Москва... барып келерге күүнзейт. Улус Москва... көп солундар экелет.

146 таскаду. Точкалардын ордына адалгыштарга шүүлте аайынча керектү кожулталар кожуп, куучынды бичигер.

Ясля.

Бистин јурт... јангы ясля тудулды. Ясля... колхозчылардын балдары јүрүп јат. Ясля...н ичи ару, көзнөктөри јангы ла јарык. Мында балдар... јүзүн-јүүр ойынчыктары бар. Қичинек отургуштар... балдар отурып, ажангылайт. Яслянын курсагы јакшы. Мында балдар кожоң..., бије... үренгилейт.

147 таскаду. Кычыраар. Карарта базылган адалгыштардын кожулталарын тазылынан чийүчекле бөлип, бичип алаар.

Күннин чогы. Тоннын топчызы. Шүлүзиннин терези. Булуттын көлөткөзи. Аттын изи. Тыттын будагы. Аттан түшти. Јууннан јанды. Јолло келди. Колло тутты. Конверттен чыгарды. Айакка урды. Бичикке үренди.

148 таскаду. Бичип алаар. Карарта базылган сөстөрдиг тазылын скобкаларда бичигер.

1. Бис көллө (көл) кемелү јүрдис. 2. Ангчылар орук јолло бардылар. 3. Айылда нени үренетенин дневникке бичиир. 4. Урокко јакшы белетенигер. 5. Кара булуттан јанмыр јаап түшти. 6. Октябраттар ончозы јакшы үренет.

149 таскаду. Сурактарга каруу берип, сөстөрдиг кожулталарын јетире бичигер.

1. (Ненин?) Кадын... јаказында јаан пионерский лагерь бар. 2. Балдар октябрятский (нени?) значок... чебер тагынып јүрет. 3. (Ненин?) Булут... ортозынан күн көрүнип келди. 4. (Ненин?) Таш көмүр... (ненин?)

жер... алдынан казып алгылайт. 5. (Неге?) кап... толо саа болгончо, (неге?) калбак... толо аш болзын.

150 таскаду. Скобкалардан керектү сөстөрдү талдап, эрмектерди бичип алыгар.

1. Уйдын (*мүйс, мүйзине*) кар жүкпай жат. 2. Телефоннын (*эмик, эмиги*) салкынга күүледи. 3. Кайчы энгирде улуска (*чөрчөк, чөрчөги*) кайлады. 4. Байрам күнде атту (*жарыш, жарыжы*) өтті. 5. Байрым энгирде (*бут, будын*) јунды. 6. Пионер берген (*сөс, сөзин*) јаантайын бүдүрүп јат.

151 таскаду. Эрмектерди учуна јетире бичигер. Точкалардын ордына керектү сөстөр тургузаар.

1. Ыраакта от кызарат. Ол малчынын
2. Чеденде тус јадыры. Бу койлордын
3. Илүде кырлу мылтык туру. Ол адамнын
4. Иришев Таңдак — јакшы үренчик. Ол бистин класстын. . . .

152 таскаду. Јурук аайынча куучын тургузаар. Куучынга бажалык сананып табыгар.

Куучын тургузарга мындый адалгыштарды тузаланаар: *колхоз, уйлар, колхозчылар, өлөн кажаган, кышкыда, трактор, жылу, тус, сүт*.

153 таскаду. Эрмектерди бичиирде, карарта базылган адалгыштардын тазылын скобкаларда бичигер.

1. Уйдын **сүди** (*сүт*) анчадала балдарга сүрекей тузалу. 2. Суунын **тожы** жаскыда түжет. 3. Бистин бастыра билебис колхозтын **ижинде** туружат. 4. Тынтын **будында** тийин отуру. 5. Колхозтын **ажы** быыл түжүмдү бүтти.

154 таскаду. Скобкалардагы адалгыштарды шүүлте аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар.

1. (*Октябрыттар*) звездочказы ойын көргүсти.
2. Агуна деп куш (*тайга*) жүрет.
3. (*Магазин*) жаңы товарлар келди.
4. Адар аңчынын (*ок*) жаспас, айдар кижинин (*сөс*) жаспас.
5. Жаандардын (*сөс*) жанчыкка сал.

155 таскаду. Точкалардын ордына керектү букваларды тургузып, куучынды бичип алыгар.

Агаш аразында.

Агаш аразында куштар...ын чыйкылда...ы, сыгыры...ы угулат.

Же агаш аразына аңчы келгенде, ончо куш...ар жажынып, тымый берет. Олор жыраалар...ын кийинине, будактар...ын алдына жажына берет.

156 таскаду. Керектү букваларды тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Кар(*д,т*)а айунын и(*з,с*)и көрүнди.
2. Кыра(*т,д*)а байлык аш жайканат.
3. Эжем ферма(*т,д*)а бозулар азырап жат.
4. Олянын тө(*ш,ж*)инде значок жалтырайт.
5. Суунын жара(*т,д*)ында кулузын шылырайт.
6. Жууннын jö(*н,б*)ин ончо улус жаратты.
7. Колхозтын а(*ш,ж*)ын комбайндар жуунадат.

157 таскаду. Точкалардын ордына керектү букваларды тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Самолётторды кайда тузаланат.

Төрөлис...ин бастыра талаларында күнүн сайын көп самолёттор учкулайт.

Лётчик...ер агаштар...ы өрт...өн корулап жадылар. Талайлар...а балыктар...ын жүретен јерин кайып көрөдилер. Ыраак јерлер...е врач...ы, оору улус...ы ла эмдер...и база самолёт јетирет.

158 таскаду. Точкалардын ордына керектү кожулталар тургузып, бичип алаар.

Кышкы энир кирди. Энем ле адам иш... јанып келдилер. Мен стол... калаш, сарју, сахар, аяк..., стакан..., калбак... салдым. Ажанып божогон кийининде мен аяктар..., калбактар... јундым. Арткан аш-курсак... шкаф... тургустым, стол... арчыдым.

Айылда слер аяк-казанды канайда јуунадып турганаарды куучындап беригер.

159 таскаду. Куучынды кычыраар. Бичиир тушта адалгыштардын сурактарын скобкада тургузаар.

Сүмелү түлкү.

Ийттер (...) түлкүни сүрүп браатты. (...) Түлкүнин мангы там ла араайлап браатты. (...) Ийттер једижип келедерде, түлкү (...) јыраанын төзине јада берди. Ийттер (...) түлкүни көрбөй өдө конды.

Түлкү (...) ийттерге көрүнбей, агаш ортозы јаар мантай берди. Сүмелү (...) түлкү (...) ийттерди анайда төгүндеп салды.

160 таскаду. Адалгыштарга көргүскени аайынча керектү кожулталар кожуп, бичип алаар.

јаңыс таш —	көп таштар	јаңыс тон —	көп тондор
јаңыс куш —		јаңыс јол —	
јаңыс сөс —		јаңыс ан —	
јаңыс көнөк —		јаңыс тал —	

161 таскаду. Берилген адалгыштарды көргүскени аайынча кубултып, бичип алаар. Кожулталардын алдыла чийүчек тартаар.

<i>јаңыс ат — көп аттар</i>	<i>јаңыс төө — көп төөлөр</i>
<i>јаңыс тыт —</i>	<i>јаңыс јодро —</i>
<i>јаңыс самолет —</i>	<i>јаңыс өркө —</i>
<i>јаңыс булут —</i>	<i>јаңыс толоно —</i>

162 таскаду. Кычыраар.

Куулар.

Бир үүр куулар талайдын үстүлө соок јерлер јаар учуп брааткан. Узак учканынан улам олордын канаттары чылай берген. Је једетен јер эмди де ыраак болгон. Куулар албаданып учуп ла брааткандар.

Бир јаш куу үүринен артып турган. Онын кўчи чек чыга берген. Ол там ла төмөндөп турала, талайдын суузына отура берди. Талайдын чакпыны оны јайкап турды. Бийикте учуп брааткан куулар удабай көрүнбей калган. Астыккан куу көстөрин јумала, талайда отурып калган.

Таң алдында эзин талайды араай чайбалтып ийген. Куу көстөрин ачып, мойынын узада чөйди. Оноң канаттарыла талбып, суудан өрө көдүрилеле, талайдын үстиле јаңыскан уча берген.

(*Л. Толстойдын бичигени аайынча.*)

Куучынды база катап кычыраар. План аайынча изложение бичиирге белетенип алаар:

1. Куулар талайдын үстүнде.
2. Јаш куу арыган.
3. Ол јаңыскан артты.

15 §. Јарталгыш.

163 таскаду. Адалгыштарга јарталгыштар кожуп, бичип алаар.

Они јанынан. Амтаны јанынан.
Чаазын (кандый?) Сахар (кандый?)

Тенери (к ан д ы й?) Тус (к ан д ы й?)
Көмүр (к ан д ы й?) Чеген (к ан д ы й?)
Флаг (к ан д ы й?)

Керектү сөстөр: *кызыл, кычкыл, кара, тату, ак, ачу, чанкыр.*

Предметтин темдегин көргүзүп, к ан д ы й? деп суракка каруу берип турган сөсти жарталгыш деп айдар.

164 таскаду. Эрмектерди бичип алаар. Жарталгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Ару, соок суучак агат.
2. Чанкыр тенгериде изү күн тийет.
3. Менде жаан ла кичинек мячиктер бар.
4. Садта кызыл тату яблоколор өзөт.
5. Алтайдын кырлары бийик, ташту, кайыр.
6. Ленинский кыпта Кызыл мааны туру.

165 таскаду. Берилген адалгыштарга предметтин сгин көргүзүп турган жарталгыштар таап, бичигер.

Морковь, кар, жалбырак, свекла, тенгери, мааны, чаазын, сүт.

166 таскаду. Точкалардын ордына жарталгыштар таап тургузаар. Сурактарын бичибегер.

1. Тус ачу, сахар (к ан д ы й?)
2. Түш жарык, түн (к ан д ы й?)
3. Жай изү, кыш (к ан д ы й?)
4. Кыр бийик, төнг (к ан д ы й?)

167 таскаду. Кычыраар. Кажы ла эрмектен адалгышты ла оныла колбулу жарталгышты чыгара бичип алаар. Жарталгышка скобкаларда сурак тургузаар.

Удабас жылу жас келер. Жаскы күн там ла узап турар. Ак кар кайыла берер. Төндөрдү төмөн шоркыраак суучактар агар. Кеткин куштар түштүктөн жангылап келер. Жажыл өлөң жерди бүркеп ийер. Жалаңдарда жараш чечектер жайылар.

Кöргүзү: (Кандый?) *Жылу жас.*

Эрмекте жарталгыш адалгышты жартап жат: *жылу жас, жаскы кўн, ак кар.*

168 таскаду. Берилген жарталгыштарга келишкедий адалгыштар таап бичигер.

желишкир ...	түрген ...	жажыл ...
сүттү ...	жылу ...	соок ...
карануй ...	баштак ...	жаскы ...

Керектү сөстөр: *уй, кўн, бала, ат, тўн, өлөң, иш, суу, кыш.*

169 таскаду. Ұлгерди кычыраар. Жарталгыштар кандый адалгыштарды жартап турганын жартагар.

Кышкыда.

... Ак бөрүктү төңөш төзинен
агас күлүк жолын баштады.
Какпак таштын алдынан
кара кишмантап барды.
Кылчыр көстү койонок
кырлан ажырамантады.
Тоодон артпас токтонок
торлоо кетежиپ отурды.
Жылбындууш түлкүчек
жыраада жемзенет.
Ачап көк бөрүлер
аркада улыжат.

Жарталгыштарды ла ологорго жартаткан адалгыштарды чыгара бичип алыгар.

Кöргүзү: *ак бөрүктү.*

170 таскаду. Сурактарга каруу береле, бичип алаар. Адалгыштын алдынан түс чийү, жарталгыштын алдынан койрык чийү тартыгар.

1. Столдо кандый карандаш жадыры?
2. Школдо кандый сбор болды?
3. Почтальон кандый газеттер экелди?

4. Садучы кандый халат кийип алды?
5. Кышкыда кандый салкын согуп јат?

171 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Јарталгыштарды табала, алдынан койрык чийү тартыгар.

1. Ат-нерелү советский космонавттар эзендик болзын!
2. Бистин улу Төрөлис коммунизмге барып јат.
3. Бийик туулар туманга оронып, көрүнбей калды.
4. Түндүктен соок салкын келет.
5. Иштенкей кижии иш јокко эригет.

172 таскаду. Табышкактарды бичип алыгар. Јарталгыштардын ла олорло колбулу адалгыштардын алдыла чийү тартыгар.

1. Јалбак өбөгөн јер јалайт.
2. Јерди ак кебис бүркеди.
3. Кызыл элик јаткан јерден өлөң чыкпас.
4. Јылым таш јарыла берди, јыланаш уул чыга конды.

Т а б а р с ө с т ө р: Сöк лө јулик. Öрт. Кар. Öдүктин таманы.

173 таскаду. Кычыраар.

Горно-Алтайский область.

Бистин область — туулу јер. Онын учун Горно-Алтайский область деп адалып јат. Онын төс городаы — Горно-Алтайск.

Алтайдын јаан суулары — Кадын ла Бий. Бий ле Кадын биригеле, Обь деп суу боло берген.

Алтайдын чанкыр тууларында ан-куштар көп. Түрген сууларында балыктар бар.

Бистин областьта жүзүн-јүүр албатылар јуртап јат.

Элбек јаландарда ла өзөктөрдө колхозтордын, совхозтордын малы отоп жүрет.

Јарталгыштарды ла олорло колбулу адалгыштарды чыгара бичип алыгар.

174 таскаду. Точкалардын ордына керектү жарталгыштарды тургузыгар.

1. Энемде ... пальто бар. 2. Колхоз ... трактор садып алды. 3. Жолдо ... жылан жатты. 4. Карагайда ... тийин отуры.

175 таскаду. Жарталгыштарга керектү адалгыштар таап, точкалардын ордына тургузып, бичип алыгар.

1. Сүмелү, жылбындууш, кызыл,
2. Килен, тайкылчан, жалтыркай
3. Бийик, чанкыр
4. Түрген, чакпынду, терең
5. Ачап, казыр, көк

176 таскаду. Куучынды кычыраар. Карарта базылган сөстөргө сурактар тургузыгар. Олор кандый адалгыштарды жартайт, айдып береер.

Бистин Черүбис.

Советский Черү бистин Төрөлисти корып жат. Бистин черүбис күчтү, жалтанбас. **Казыр** өштүлөр табарза, бистин Черүбис оодо согор. Бисте **эн** артык самолёттор, танктар, ракеталар бар. Суунын алдыла жүрер **атомный** керептер, суунын үстиле жүрер **военный** керептер — ончозы Советский Черүде бар.

Советский Черүге алтай, орус, казах ла оонг до өскө албатылардын уулдары барат. Бистин албаты бойынын черүзин сүүп туру.

177 таскаду. Точкалардын ордына предметтердин өгин көргүзип турган жарталгыштарды он жанындагы столбиктең талдап, эрмектерди бичип алыгар.

Кырда ... марал жайылды.
... баарчыктар учуп келди.
... кар күнге кайылат.
... өлөң өзүп келди.
... тенериде ай көрүнип
келди.

ак
| жажыл
| чанкыр
| кызыл
| кара

178 таскаду. Берилген јарталгыштарга кайра учурлу јарталгыштар таап, бичип алыгар.

ак — кара	узун —	суйук —
јарык —	курч —	ачу —
јакшы —	соок —	јенил —
јаан —	терен —	јабыс —

179 таскаду. Табышкактарды бичип алала, јарталгыштардын алдыла койрык чийү тартыгар.

1. Суйук та болзо, суу эмес, ак та болзо, кар эмес.
2. Өлөннөн жабыс, кырдан бийик. 3. Јердин үстин ак жууркан бүркеп ийди.

Т а б а р с ө с т ö р: *Кар. Сүт. Јол.*

180 таскаду. Кычыраар. Темдектер аайынча предметти танып, бичигер.

Јаскы, ајас, чанкыр
ару, терен, коркурак
бийик, ташту, кайыр
ак, көбү, калың ...
јайгы, јанмырлу, јылу ...

Јарталгыштар нени темдектейт? Олор кандый суракка каруу берет?

16 §. Действиенин ады (глагол).

181 таскаду. Берилген адалгыштарга действиени көргүзип турган сөстөр кожуп бичигер.

Үренчик (нени эдип јат?)	Анчы (нени эдип јат?)
Үредүчи (нени эдип јат?)	Балыкчы (нени эдип јат?)
Врач (нени эдип јат?)	Балдар (нени эдип јат?)

Керектү сөстөр: *агдап јат, эмдеп јат, үренип јат, балыктап јат, ойноп јат, үредип јат.*

Действиелердин аттарынын алдыла чийү тартыгар.

Предметтин действиезин темдектеп турган сөстөрдү глагол деп айдар. Глаголдор нени эдип јат? кан айып јат? деп сурактарга каруу берет.

182 таскаду. Кычыраар. Глаголдорды табыгар. Эрмектерди бичип алала, глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Сурактарды бичибегер.

1. Тракторист (нени эдип јат?) кыра сүрүп јат.
2. Шофёр (нени эдип јат?) кош тартып јат. 3. Колхозчылар (нени эдип јат?) аш үрендеп јат. 4. Уй саачы (нени эдип јат?) уй саап јат. 5. Кар (кан айып јат?) јаап јат. 6. Қазанчы (нени эдип јат?) казан азып јат.

183 таскаду. Табышкактарды бичип алыгар. Глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Олор кандый сурактарга каруу берет, јартагар.

Јайгыда өзүп јат, күскиде түжүп јат.

Эки карындажы озо жүгүрет, эки агазы кийининен жүгүрет.

Табар сөстөр: Абранын тегеликтери. Ағаштын жалбырактары.

184 таскаду. Берилген сөстөрдөң глаголдорды талдап бичип алыгар. Озо кажы ла глаголдын сурагын бичигер.

Иштеп јат, кече, јалан, кычырып јат, јунунып јат, каникул, тарылга, кызыл, саап јат, кажаган, көрүп јат, јортуп браат, бичип отуры.

185 таскаду. Берилген јарталгыштардан, адалгыштардан ла глаголдордон эрмектер тургузып бичигер.

1. јаап јат, кар, ак. 2. кычырат, улус, солундар, газеттен, јангы. 3. койлор, укту, өскүрип јат, совхоз. 4. тошто, килең, јыңылап туру, балдар. 5. соок, согуп јат, салкын. 6. Карда, бийик, мантап жүрү, койон, ак. 7. бичик, јангы, кычырып јат, Юра.

186 таскаду. Скобкалардагы сурактардын ордына керектү глаголдорды тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Балдар кырдан чаналу (нени эдип јат?)
2. Күскиде агаштардын јалбырактары (канайып јат?) 3. Јаскары кыш кар түште (канайып јат?) 4. Адам колхозто (нени эдип јат?) . 5. Тенериде самолёттор (канайып јат?) 6. Салкын (канайып јат?) . . . 7. Бистин јердин аңчылары тайгада (нени эдип јат?) 8. Јүгүрүк ат түрген (канайып јат?)

187 таскаду. Кычыраар.

КОЛХОЗТЫҢ ИЖИ.

Колхозтын ижи көп. Трактористтер кыра сүрет, аш үрендейт. Олор малга өлөң тартат. Малчылар малын өлөңдөйт, сугарат. Олор чеден-кажагандарды арчыйт. Уй саачылар уй саайт, уйлар азырайт. Строительдер туралар тудат. Колхозчылар оноң до өскө көп иш бүдүрет.

Куучыннан глаголдорды табала, берилген ссстөрлө кожо бичигер.

Трактористтер

Уй саачылар

Строительдер

188 таскаду. Үлгерди кычыраар.

Отту јалкын јалт этти,

одус күкүрт күрс этти.

Јараш чечек јарылды,

јалбырагын кымынды.

Тенериде јылдыстар

булуттарга јажынды.

Глаголдорды олорло колбулу адалгыштарла кожо чыгара бичип алыгар. Кажы ла глаголдын алдына онын сурагын бичигер.

189 таскаду. Кыш керегинде куучынды кычыраар, кажы ла эрмектинг учында токтой тўжўп тураар.

Кыш.

Кўн орой чыгат эртен тура соок салкын согуп јат тышкары, јалаңда, туралардын ўстинде кар јадыры ағаштар карга кажайып калган турат уйлар, койлор јылу кажаганга јажынат јерлик аңдар ичегендерине киргилейт.

Кажы ла эрмектинг учына точка тургузып, бичип алыгар.

Глаголдордын алдыла чийў тартыгар. Глаголдорго бичибей сурактар тургузаар.

190 таскаду. Кычыраар.

Эркеш бўгўн (нени эдип јат?) кычырып јат, бичип јат, журап јат.

Эркеш кече (нени эткен?) кычырган, бичиген, жураган.

Эркеш эртен (нени эдер?) кычырар, бичиир, жураар.

Глаголдорды сурактарга келиштире бичип алаар.

Нени эдип јат?

Нени эткен?

Нени эдер?

191 таскаду. Глаголдорды көргўзў аайынча кубултып, эрмектерди бичип алыгар. Баштапкы эрмектерди бичибегер.

Мен кече (нени эттим?) иштедим. Мен эртен (нени эдерим?) иштеерим. Мен кече (нени эткем?) кычыргам. Мен эртен (нени эдерим?) ... Мен кече (нени эткем?) ойногом. Мен эртен (нени эдерим?) Мен кече (нени эттим?) зарядка эткем. Мен эртен (нени эдерим?) ...

192 таскаду. Куучынды эки-ўч катап кычыраар. Бичикти јаап салала, изложение бичигер.

Аңчылар.

Тышкары уулчактар ойногондор. Яшада мылтык, Санашта кичинек кўчўк болгон. Уулчактар аңдап браат-

кандар. Кенетийин уулчактарга јаан ийт учурады. Ийт күнкүлдеде үрүп ийди. Коркыган анчылар качып жүгүрдилер. Яша мылтыгын жылытты, Санаш дезе күчүгин таштады. Адаң да анчылар бол!

Глаголдордын алдыла чийү тартыгар. Олорго бичибей сурак тургузаар.

193 таскаду. Кычыраар. Үчинчи эрмекти јетире бичигер.

Класста үренчик кычырат, бичийт, тоолойт, јурайт, кожондойт. Кече ол база кычырган, бичиген, тоологон, јураган, кожондогон. Эртең ол . . . , . . . , . . .

194 таскаду. Нени эдип јат? деп суракка каруу берип турган глаголдорды нени эткен? деп суракка каруу бергедий эдип кубултаар.

Нени эдип јат? *Кожондон јат.*

Нени эткен? *Кожондогон.*

Нени эдип јат? иштеп јат. Нени эткен? . . .

Канайып јат? амырап јат. Канайткан? . . .

Канайып јат? мөөрөп јат. Канайткан? . . .

Нени эдип јат? куучындап јат. Нени эткен? . . .

195 таскаду. Куучынды кычыраар. Куучынга бажалык сананып табыгар.

Јас јууктады. Күн јерди јылыдат. Күнөт јерлерде түште кар кайылат. Трактористтер тракторлорын јазагылайт. Удабас олор кыра ижине чыгар.

Койчыларда база јаан иш башталды. Турлуларда көп койлор төрөп јат. Койчыларга болужарга деремнен көп улус барды. Үредүден бош күндерде ада-энелерине балдар база болужып јат.

Удабас јас келер. Јылу күндер көптөөр. Меестерде јаш өлөң јажарар.

Кажы ла эрмектен глаголдорды ла олорло колбулу адалгыштарды чыгара бичип алаар. Глаголдорго сурак тургузаар.

196 таскаду. Кычыраар.

Баштапкы күкүрт.

Күкүрт күркүрейт. Јаңмыр јаайт. Јаңмыр өткүре күн чалыйт. Тенгериде јаан солоңы туру.

Бу керек өткөн жайда болгон эдип, куучынды кубултып, бичип алыгар. Мынайда бичип баштагар:

Күкүрт күркүреген...

197 таскаду. Кычыраар.

Јас келер. Өлөң јажарар. Меесте баштапкы чечектер јайылар. Баарчыктар учуп келер. Күүк эдер.

Јас једип келген эдип куучынды өскөртигер. Куучынды мынайда баштагар: *Јас келди...*

Адалгыштардын алдыла бир чийү, глаголдордын алдыла эки чийү тартыгар.

198 таскаду. Кычыраар.

Пионерлер јайгыда јакшы амыраар. Олор пионерский лагерьге барар. Анда балдар экскурсияга јүрер, јангы бичиктер кычыраар. Олор көп јангы ойындар ойноор. Пионерский лагерьден балдар көп јангы кожондор экелер. Јайгыда балдар јаан улуска болужар. Олор кой кабырар, бугул тартар.

Јай өдүп калган эдип куучынды өскөртигер.

Куучынды мынайда бичип баштагар: *Пионерлер јайгыда јакшы амыраган...*

199 таскаду. Баштапкы столбикке нени эдип јат? канайдат? экинчи столбикке нени эткен? канайткан?, үчинчи столбикке нени эдер? канайдар? деп сурактарга каруу берип турган глаголдорды бичип алыгар.

Иштеп јат, иштеген, иштеер, көрүп јат, көргөн, көрөр, јунуп јат, јунган, јунар, бичип јат, бичиген, бичиир, кезип јат, кескен, кезер, согуп јат, соккон, согор, јыжып јат, јышкан, јыжар.

Экинчи ле үчинчи столбиктердеги глаголдордын тазылынын алдыла чийү тартыгар.

200 таскаду. Глаголдорго сурактар тургузып, бичип алыгар.

айткан	айдат	айдар
көргөн	көрөт	көрөр
соккон	согот	согор

Кажы ла глаголдын кожолтазынын алдыла чийү тартыгар. Баштапкы столбиктеги глаголдорды көрүп, сөстөрдин кожолталарынын чын бичилер ээжизин айдып беригер.

201 таскаду. Кычырала, бичип алыгар.

Менин энем.

Менин энем фабрикада узак иштеген. Эмди ол совхозто иштеп јат. Јакшы ижи учун энем көп катап сый алган.

Энемнинг айылдагы да ижи көп. Энем казан азып јат, кийим јунуп јат, кийим көктөп јат. Адам энемнинг айылдагы ижине болужып турат. Мен энеме база болужып јадым.

Кажы ла эрмекте к е м? деп суракка каруу берип турган адалгыштын алдыла бир чийү, глаголдын алдыла эки чийү тартыгар.

8 Март — ишкүчиле јаткан үй улустын байрамы.

202 таскаду. Јурукты ајыктап көрөлө, балдар нени эдип турганы керегинде (бичибей) куучын тургузаар.

203 таскаду. Кычыраар

8 мартта Тойлош жараш откриткага энезине уткуулду письмо бичиген.

Кару эне, Слерди 8 Марттын байрамыла уткып турум. Су-кадык, јакшы јүригер. Санаагар омок, ижигер једимдү болзын. Мен јакшы үренерим, слердин сөзигерди угуп, јаантайын болужып турарым.

Слердин кызыгар Тойлош.

Энегерди үй улустын байрамыла уткып, письмо бичигер.

204 таскаду. Керектү глаголдорды кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Юрий Гагарин космоско ончозынанг озо 2. Бистин областта башка-башка укту албатылар 3. Ыраак турлуларда јаткан малчыларга товарларды автолавка 4. Қолхозтын малы кышкыда јылу кажаганда 5. Јайгы күн јерди јакшы 6. Јаскыда јылу јерлерден элденг озо баарчыктар

Керектү сөстөр: *јуртап јадылар, јанып келет, учуп чыккан, садып јат, жылыдып јат, туруп јат.*

205 таскаду. Глаголдорго келишкедий адалгыштар кожуп, эрмектер тургузыгар.

Јаап јат, кычырып отуры, мантап браат, садып алды, болужып турум.

206 таскаду. Улгерди кычырала, бичип алыгар.

Энгир кирзе, тенери
Элгек ошкош көрүнет.
Қанча түмен жылдыстар
Қараңуйда суркурайт.

А. Ередеев.

Не? деп суракка каруу берип турган адалгыштардын алдыла бир чийү, глаголдордын алдыла эки чийү тартыгар. Бу глаголдор кандый суракка каруу берет?

Улгерди ундыбас эдип үренип алыгар.

207 таскаду. Скобкалардагы глаголдорды не ни э д и п j а т? деп суракка каруу берер эдип кубултып бичигер.

1. Экскурсияга жүрген пионерлер көп солун неме (бил) алдылар. 2. Салкын кайыңнын сары жалбырагын жер сайын (учурт) жат. 3. Кажы ла журтка кино (экел) жат. 4. Жайгыда күн эрте (чык) жат. 5. Эмди ашты комбайнла (кес, сок) жат.

208 таскаду. Эрмектерди кычыраар. Точкаларлу сөстөрдө кандый буквалар божодылганын айдып беригер.

1. Соок күн тур...ан. Терс салкын сок...он. 2. Баарчык...ар күскиде жылу жер жаар уча бер...и. Кучыйак...ар мында кыштаарга артып кал...ы. 3. Жыш тайганы, соок таштар...ы мотор...ың жараш күүле...и ойго...от. 4. Турналар жанганы удай бер...и. 5. Школдо балдар көп жангы кожонг...ор үренип ал...ан.

Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

209 таскаду. Берилген глаголдорды ксргүзү аайынча кубултып, бичип алыгар.

ыйла—ыйлаба

бас — баспа

көр —

ач —

каткыр —

сок —

кодүр —

кош —

бүкте —

чык —

јунун —

јат —

210 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, үлгерди бичип алыгар. Глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

Јакшы ат — јакшы нөкөр.

Карануйда јолдон чык...ас,

кайдан јерлик аңдар өт...өс —

онон тайкылып жыгыл...ас.

Једер јерине јеткенче,

арыдым деп комууда...ас.

Јакшы өлөңлө азырап алзан,

ол јолдо качан да ары...ас.

211 таскаду. Журукты ајыктап көригер. Сурактарга каруу беригер.

1. Воскресенде кандый күн турды?
2. Октябрыттар кайдаар бардылар?
3. Олор анда нени эттилер? Балдар неле жыгыладылар?

4. Октябрыттар амыраар күнди јакшы өткүрдилер бе?
Слер воскресен күнде канайда амыраганаарды куучындап беригер.

Куучын-эрмектер керегинде үренгенин катап көрөри.

212 таскаду. Кычыраар. Адалгыштарды ла олорды јартап турган јарталгыштарды айдып беригер.

Томуртка.

Томуртка агаштын ортозында жүрет. Онын өңи кара, канаттары ак-чоокыр, бажындагы жуңы кып-кызыл. Томуртка кере түжине агаштан агашка учуп жүрет. Томуртка бек чокужыла агашты чокып отурат. Ол чобранын алдынан жүзүн-жүүр курт-конгустар жип турат.

Г. Скребницкийдин бичигени аайынча.

Мындый план аайынча куучын бичигер:

1. Томуртка кайда жүрет?
2. Томуртканын тыш бүдүми кандый?
3. Томуртка неле азыранат?

213 таскаду. Кычырала, эжер сөстөрдн бичип алыгар. Жарталгыштардын алдыла койрык чийү, адалгыштардын алдыла түс чийү тартыгар.

Жаскы күн. Айас тегери. Жылу эзин. Қойу агаш. Чыйрак тийин. Чоокыр томуртка. Жараш чечек. Терен көл. Тайыс оро. Ару суу. Жалбак жол. Телкем жалан.

214 таскаду. Кычыраар. Божодылган букваларды тургузып, бичип алыгар.

Јодро.

Суунын жаказында јаан јодро ө...үп јат. Онын јоон будак...ары айрыланып кал...ан. Жаскыда јодро јажыл бүрин јайып ийер. Онын кийининде ак сүттий чечек..ер-ле бүркелер. Јодронын чече...инин јараш јы...ы јытанып келер. Иштенкей адарулар эртен турадан ала јодро...о учуп келгилеер. Күскери јай болчок јиилек...ер јодронын ага...ында карара берер.

Адалгыштарды јарталгыштарла кожо чыгара бичип алыгар. Јарталгышка скобкада сурак тургузыгар.

К ө р г ү з ү: (К а н д ы й?) *Јаан јодро.*

215 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузаар.

А д а л г ы ш т а р: *агаш, јанмыр, самолёт, мааны, айу, кучыйак.*

Глаголдор: учун браат, жаап жат, шуулап туру, элбирейт, чыйкылдап туру, огурып ийди.

Жарталгыштар: боро, койу, жаскы, жаан, кызыл, жоон.

Адалгыштардын алдыла бир чийү, глаголдордын алдыла эки чийү, жарталгыштардын алдыла койрык чийү тартыгар.

Көргүзү: Койу агаш шуулап туру.

216 таскаду. Кожонды кычыраар.

Уйалу кушты учурган —
узун агаш шылтузы.
Улузысты жыргаткан --
улу партия ийдези.
Балалу кушты учурган —
быыраш кайын шылтузы.
Бастыра бисти жыргаткан —
большевик партия ийдези.

Жарталгыштарды ла олорло колбулу адалгыштарды эжерлеп бичип алыгар.

Көргүзү: *Уйалу кушты.*

217 таскаду. Журукты аыктап көрөлө, 2—3 эрмек тургузаар.

Бистин Төрөлис.

Бистин төрөлис — јаан, ийде-күчтү ороон. Төрөлисте иштеңкей, жалтанбас, жакшынак улус журтап-јат. Кажы ла кижии јаан учурлу иш бүдүрет. Бис Төрөлисти сүүп жадыс. Советский балдар ончозы школо үренгилеп јат. Олор јааназа, Төрөлинин тузазына база жакшы иштеер. Бистин төрөлис жылдан жылга там ла байы-ыр ла јаранар.

Јетире бичигер:

Бистин Төрөлис (к а н д ы й?) ... ороон.

Анда (к а н д ы й?) ... улус журтап јат.

Кажы ла кижии (к а н д ы й?) ... иш бүдүрет.

Советский балдар (нени эдип јат?)

Олор јааназа (нени эдер?)

Бистин Төрөлис жылдан жылга (к а н а й д а р?) ...

Баштапкы үч эрмекте јарталгыштардын алдыла чийү тартыгар. Қалганчы үч эрмекте глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

219 таскаду. Точкалардын ордына керектү буквалар тургузып, кычыраар.

Јас узак кел...ей турды. Ајас, соок күн...ер бол...ы. Кар кайыл...ай, жылу сакып јат...ы. Түн сооп тур...ы, Кенетийин жылу салкын сокты. Көк тенгериин кара булут...ар бүркеп ийди, јанмыр јаа...ы. Јас баштал...ы.

Бир сөслө бажалык сананып табыгар.

Керектү буквалар тургузып, куучынды бичип алаар.

220 таскаду. Баштапкы столбикке нени эткен? к а н а й т-к а н? деп суракка каруу берип турган глаголдорды, экинчи столбикке нени эдип јат? к а н а й ы п ј ат? деп суракка каруу берип турган глаголдорды, үчинчи столбикке нени

эдер? канайдар? деп суракка каруу берип турган глаголдорды бичип алыгар.

1. Кезик јерлерде јаш өлөң чыгып келди. Агаштардын бүри јайылып јат. Удабас јай башталар. 2. Бистин биле көп газеттерге ле журналдарга бичиткен. Адам ончо газеттерди кычырып јат. Мен эзенде «Пионерский правда» газетти кычыраарым. 3. Былтыр бистин школ јангы турага көчкөн. Эмди бис јангы, јараш школдо үренип јадыс. Јаскыда бис школдын јанына агаштар, јыраалар, чечектер отургузарыс.

221 таскаду. Эрмектерге бөлип, кычыраар. Кажы ла эрмектин учында үнигерди токтодып тураар.

Қара таандар бийик агаштын бажында чуркуражат олор эски уйаларын јангыртып јат чоокыр томурткалар агашты токулдатканы угулат кеткин куштар јылу јерден учуп келдилер ач бөрү јем бедреп жүрет балдар ойноорго айылдарынан чыктылар.

Бичигер. Кажы ла эрмектин учына точка тургузаар. Јангы эрмекти јаан буквадан баштагар. Адалгыштардын алдыла бир чийү, глаголдордын алдыла эки чийү, јарталгыштардын алдыла койрык чийү тартыгар.

А. Клыковтын бичигенинен.

222 таскаду. Кычыраар.

Талан-келен.

Қарарып турган агаш күнге јарыды.
Акта суйук туман кажайды.
Бийикте күнге јалтырап,
талан-келен кожондоды.

В. Жуковский.

Баштапкы эрмекте не керегинде айдылат? Экинчи ле үчинчи эрмектерде не керегинде айдылып јат?

223 таскаду. Берилген сөстөрдөн эрмектер тургузып бичигер. Кажы ла эрмекте јарталгыш, адалгыш, глагол болзын.

Ак, јылу, јаан, кызыл; кар, күндер, байрам, маанылар; кайылды, келди, башталды, элбирейт.

224 таскаду. Јурук аайынча 3—4 эрмектен турган куучын тургузала, бичип алыгар. Уредүчиге ле балдарга ат адагар.

Кажы ла эрмекте кем? деп суракка каруу берип турган сөс-төрдү таап, алдыла чийү тартыгар.

ЭРМЕК.

17 §. Табылу, суракту, кыйгылу эрмектер.

225 таскаду. Кычыраар. Олордын кажызында ла не керегинде айдылып јат, учында кандый темдек туруп јат, ајарыгар.

1. Јетирү: Бастыра советский албаты Төрөлин сүүп јат.

2. Сурак: Балдар, слер улу Төрөлигердин тузазына нени эдип туругар?

3. Каруу: Бис јакшы үренерге ле иштеерге кичеенип јадыс.

4. Кычыру: Бистинг улу Төрөлис эзендик болзын!

Кажы ла эрмектин учында кандый темдек турганын айдып беригер.

Эрмектер табылу, суракту, кыйгылу болуп јат. Табылу эрмек кандый бир неме керегинде јетирү берип јат. Табылу эрмектин кийининде точка турар. Суракту эрмекте сурак бар болор. Учында суракту темдек турар (?).

Кыйгылу эрмек сүүнгенин, чочыганын эмезе кычыру эткенин көргүзет. Учында кый темдек турар(!).

226 таскаду. Учында турган темдекти көрүп, кажы ла эрмектин учурын үнле ксргүзип кычыраар.

1. Эзен бе, Күн! Је кандый кондын?
Эзен бе, најым! Кандый јадырын?
2. Бис сүүнчилү балдар,
Бистин адыс октябраттар!

227 таскаду. Эрмектерди бичигер. Олордын кажызы табылу, кажызы суракту, кажызы кыйгылу, айдып беригер.

Колхозтын малы кыштан јакшы чыкты ба?
Колхозтын малы кыштан јакшы чыкты.
Колхозтын малы кыштан сүреен јакшы чыкты!

228 таскаду. Чокум, јарт кычыраар.

Кандый айас, јылу күн!
Көк тенери кандый јарык, јараш!
Кеен јас, јараш јас!
Чечектерле чүмделген јас!
Бистин Алтайга једип келди!

Бу кандый эрмектер? Эрмектердин учында кандый темдектер туруп јат?

229 таскаду. Кыйгылу ла суракту эрмектерди үнле көргүзип, куучынды кычыраар.

Космонавт болорым.

Таныспай сары тагла ойгонып келеле, мынайда кыйгырды:

— Эне! Мен космонавт болодым!

— Сен арифметикадан үч алган. Космонавт болорго, бештер алар керек! Эртең тура зарядка да этпей жадын. Андый жалку кижиканайып космонавт болорун? — деп, энези айтты.

— Эмди качан да жалкуурбазым.

— Согушчан, ыйлаак, төгүнчикижиникосмонавтка база албай жат. А сенде, Таныспай, андый кылыктар бар ошкош.

— Эне, мен ол кылыктарды чек таштап койорым!

— Көркунчак улусты космоско ийбес. Ас бичиктер кычырган улусты база албас.

— Эртең мен библиотекадан жаңы бичиктер аларым. Эне, ол тушта мени космонавтка алгай не? Алар дезеер!

— Алар, алар, балам! Же сен жаңыс ла жакшы үрен, су-кадык өс! — Таныспайдын энези күлүмзиренип, онын бажын сыймады.

А. Ередеев.

230 таскаду. Кычыраар. Эрмектердин учына керектү темдектер тургузып бичигер.

Бистин орооныбыс канайда адалат

Бистин ороон Советский Союз деп адалат

Советский Төрөлис эзендик болзын

Улу Октябрьский социалистический революция,
эзендик болзын

Пионер, белен бол Качан да белен

231 таскаду. Эрмектердин кажызы табылу, кажызы суракту, кажызы кыйгылу, айдып беригер. Учунда керектү темдектер тургузып бичип алаар.

Слер кандый школдо үренип тураар Бис жаңы школдо үренип турус Бистин школ сүреен жараш Анда үренирге кандый жакшы

232 таскаду. Баштапкы эрмекти табылу, экинчи эрмекти суракту, үчинчи эрмекти кыйгылу эдип кычыраар.

1. Бүгүн тышкары жылу

Бүгүн тышкары жылу ба

Бүгүн тышкары кандый жылу

2. Бис эртен циркке барарыс
Бис эртен циркке барарыс па
Бис эртен циркке барарыс

Керектү жерге точка, суракту темдек, кый темдек тургузып,
эрмектерди бичигер.

233 таскаду. Табылу, суракту, кыйгылу эрмектерди бой-
дороор сананып табала, айдып береер.

18 §. Баштаачы ла айдылаачы.

234 таскаду. Журукты аыктап көрёлө, эрмектерди кычыраар.

Уулчак кармактап јат.
Ийт мантап клеет.
Куш учуп браат.

К ем? эмезе н е? деп суракка каруу берип турган
сөс эрмекте баштаачы болуп јат.

Кажы ла эрмекте баштаачы керегинде айткан сөсти таап
алаар. Ол сөстөргө сурактар тургузаар.

Нени эдип јат? канайып јат? деп сурактарга каруу берип турган сөстөр эрмекте айдылаачы болуп јат.

Кем? Уулчак — баштаачы, нени эдип јат? — кармактап јат — айдылаачы.

Экинчи ле үчинчи эрмектердин баштаачызын ла айдылаачызын айдып береер.

235 таскаду. Кычыраар. Кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын айдып береер.

Күн чалып јат. Кар кайылып јат. Суучактар агып јат.

Бичигер. Кажы ла эрмекте баштаачынын алдыла бир чийү, айдылаачынын алдыла эки чийү тартаар.

236 таскаду. Улгерди кычыраар.

Јас.

Јас келди,	Јаркыны бадышпай,
Јаландар тынат.	Күн каткырат...
Јалтырт эдип,	Күнүн ле кучыйактар
Тамчылар тамат.	Күнетке јуулыжат.

В. Самыков.

Кажы ла эрмектен жаңыс ла баштаачыны ла айдылаачыны бичип алыгар.

237 таскаду. Куучынды кычыраар. Кажы ла эрмекте кем эмезе не керегинде айдылганын јартап береер.

Эртен тура.

Таң жарыды. Јылдыстар көрүнбей барды. Күн чыкты. Улус ойгонып келди. Трактор күүлей берди. Койчы койлорын чыгарды.

Баштаачынын алдына кем? эмезе не? деп сурак тургузып, айдылаачынын алдына нени этти? канайтты? деп сурак тургузып бичигер.

Кышкыда.

Жылу кажаганда уйлар кепшенет. Қойу ағаштын ортозында ичегенде айу уйуктап жадат. Ағаштын көндөйиндеги уйазында тийин отурат. Қалын кардын алдында торлоо сооктон жажынат. Ағаштын ортозыла бөрүмантап жүрет.

Точкалардын ордына эрмектин баштаачызын тургузып, бичип алаар.

Жылу кажаганда ... кепшенет.
Ичегенде ... уйуктап жадат.
Уйазында ... отурат.
Кардын алдына ... жажынат.
Ағаштын ортозыла ... мантап жүрет.

239 таскаду. Сурактардын ордына керектү айдылаачылар тургузып, бичип алыгар.

1. Күн (канайып жат?) 2. Ұренчик (нени эдип жат?) 3. Суулар (канайып жат?) 4. Жаңмыр (канайып жат?) 5. Баарчык (нени эдип жат?) 6. Тракторист (нени эдип жат?).

Керектү сөстөр: *үренип жат, чалып жат, шуулап жат, жаап жат, сүрүп жат, кожондон жат.*

240 таскаду. Кычыраар. Кажыла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын табала, ологго сурак тургузаар.

Атту улус жергелешкен
үделебей барып жат.
Аркада үкүлөр каткырыжат.
Алыстан бөрүлөр улыжат.
Аттар ачу бышкырат.

В. Самыков.

Бичип алала, баштаачынын алдыла бир чийү, айдылаачынын алдыла эки чийү тартыгар.

241 таскаду. Баштапкы строкада берилген сөстөрдү баштаачы эдип, экинчи строкадагы сөстөрдү айдылаачы эдип эрмектер тургузып бичигер.

Түн, таң, күн, куштар, улус,
өдө берди, жарыды, чыкты, кожондойт, иштенет.

19 §. Эрмектин төс члендери ле эчени члендери.

242 таскаду. Улгерди кычыраар.

Қырдың бажынан күн ашты.
Қызыл энир койылды.
Қысқылтым жылдыстар
тенериде көрүнди.

Улгерди бичип алала, кажы ла эрмекте баштаачының алдыла бир чийү, айдылаачының алдыла экү чийү тартыгар. Өскө сөстөрдін алдыла койрык чийү тартыгар.

Көргүзү: Қырдың бажынан күн ашты.

Баштаачы ла айдылаачы — эрмектин төс члендери. Эрмекте баштаачыдан ла айдылаачыдан өскө сөстөр эчени члендер болуп јат.

243 таскаду. Кычыраар. Кажы ла эрмектин төс члендерин табыгар. Төс члендерден башка сөстөрдү ксргүзеер.

1. Аркада күртүктер күлүрежет. 2. Боро үкү түнде учуп жүрет. 3. Жаскы суучактар коркырайт. 4. Жолдо мотоцикл күркүрейт. 5. Тенери кара булуттарла бүркелди. 6. Тракторист јангы јер сүрди.

Бичийле, баштаачының алдыла бир чийү, айдылаачының алдыла эки чийү, өскө сөстөрдін алдыла койрык чийү тартыгар. Бу сөстөр эрмектин кандый члендери болуп јат?

244 таскаду. Сурактардың ордына эчени члендер кожуп, эрмектерди бичип алаар.

1. (К а й д а?) булуттар јылыжат. 2. (К а н д ы й?) тыттар шуулайт. 3. (К а н д ы й?) кайыңдар јайканат. 4. Балдар (к а й д а н?) јынғыладылар. 5. Ат (к а н а й-да?) мантап јат. 6. (Кемнен?) письмо келди.

Керектү сөстөр: *тенериде, узун, быыраш, төннөн, түрген, нөкөримнен.*

245 таскаду. Точкалардын ордына шүүлте аайынча керектү сөстөрдү тургузып, эрмектерди бичигер.

Күкүрт.

Балдар ... барды. ... салкын сокты. Булуттар ... бөктөп ийди. ... карануй боло берди. ... жалкын жалт этти. Тенери күркүредди. ... жааш жаады. Балдар ... жажындылар.

Керектү сөстөр: *жиилектен, соок, тенерини, эбиреде, кенетийин, ургун, обоого.*

Кошкон сөстөр эрмектин кандый члендери болот?

Кошкон сөстөрдүн алдыла койрык чийү тартыгар.

246 таскаду. Сурактардын ордына керектү эченги члендер кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

1. Үренчиктер (кайда?) үренет. 2. Ишмекчилер (кайда?) иштейт. 3. Үредү (качан?) божоор. 4. (Кандый?) байрам жууктап клеет. 5. (Кандый?) маанылар элбирейт. 6. Үренчиктер (неге?) белетенгилейт.

247 таскаду. Кычыраар.

Кереес жерлер.

Владимир Ильич Ленин Симбирскте чыккан. Советский улус ол городты Ульяновск деп адаган. Ульяновск Волга суунын жарадында туруп жат. Казань база Волга суунын жарадында туруп жат. Анда Ленин үренген.

Москванын жанында Ленинские Горки деп жер бар. Улус бу жерлерге экскурсияга жүрүп жат. Лениннин жаткан жерлерин улус качан да ундыбас.

Бичигер. Кажы ла эрмектин төс члендерин таап, баштаачынын алдыла бир чийү, айдылаачынын алдыла эки чийү тартыгар.

Кезик сөстөр ненин учун жаан буквадан бичилгенин айдып береер.

Слонды үредип алганы.

Улус жаан оро жазады. Ол орого бир слон түшти. Ородогы слон аштады, суузады. Анчы ого курсак экелди. Же слон өштүзинен курсакты албады. Эки күннинг бажында анчы ого база курсак экелди. Эмеш жобожый берген слон узун тумчугыла курсакты алды. База бир канча күннинг бажында слон анчыга үрене берди. Анчы оронун түбине тоормоштор, тобрак, бүр, будактар таштап турды. Терен оро бир эмештен тайызай берди. Учучында слон ородон чыгып келди. Анчы слонды айылына эчидип апарды. Слон анчыга жакшы болушчы болды. Ол узун тумчугыла уур тоормошторды тажыйт, жаан таштарды кодорот, суу экелет.

Куучынды база катап кычыраар. План аайынча *изложение* бичигер:

1. Слон орого түшти.
2. Анчы слонды бойына үредип алды.
3. Слон анчынын болушчызы боло берди.

20 §. Эрмектин ичинде сөстөрдин колболыжары.

Эрмектеги сөстөр шүүлтези аайынча колбулу болуп жат. Сөстөрдин колбузын сурактардын болушыла билип алаар.

Кычыраар: *Кичинек балдар төгнөң жыгылаган*. Бу эрмекте сөстөр мынайда колболыжып жат:

Балдар (нени эткен?) жыгылаган.

Балдар (кандый?) кичинек.

Жыгылаган (кайдаң?) төгнөң.

249 *таскаду*. Эрмектерди кычыраар.

Күн жерди жылыдат.

Удабас куштар учуп келер.

Жараш чечектер жайылар.

Советский солдат Төрөлин корулап жат.

Кажы ла эрмектинг сөстөрүн кӱргүзү аайынча бичип алыгар.

Кӱргүзү: *Күн* (канайда?) *жылыдат.*

Жылыдат (нени?) *жерди.*

250 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр кожуп, эрмектерди бичигер. Төс члендердин алдыла чийү тартыгар.

1. (Кайда?) мӱркүт учуп жат.

2. (Кайда?) тӱлкү мантап жүрү.

Кажы ла эрмектинг сөстөрүн сурактарла колбоштырып, бичип алыгар.

Кӱргүзү: *мӱркүт* (нени эдип жат?) *учуп жүрү.*
учуп жат (кайда?) *тегериде.*

251 таскаду. Точкалардын ордына шӱӱлте аайынча келишке-дий жарталгыштарды тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

1. ... туман көдүрилет. 2. ... кожон угулат. 3. ... курагандар мааражат. 4. ... куштар эдет. 5. ... өлӱн чыгып келди.

Керектү сөстөр: *омок, кожончы, койу, жажыл, жаш.*

Адалгыштардан жарталгыштарга бичибей сурак тургузаар.

252 таскаду. Ӱлгерди кычыраар.

Арка жерде көк өсти.

Алтайыма жай келди.

Жаш агаштар бӱрленди.

Эдил кӱӱк эде берди.

Кажы ла эрмектинг сөстөри канайда колболышканын билип аларга сурактар тургузаар.

253 таскаду. Кычыраар.

Жас келди.

Колхозчылар кырага чыкты. Карлагаштар ла кара баарчыктар жылу жерден учуп келдилер. Агаштын бӱр-чӱктери торсойды. Тӱште кӱн изӱ чалып турды. Жылу жас једип келди. Суунын тожы тӱшти. Кар кайылып башта-ды. Кобыларда суучактар шоркырашты.

Эрмектерден куучын тургузып бичип алаар.

Баштаачынын алдыла бир чийү, айдылаачынын алдыла эки чийү тартыгар. Кажы ла эрмекте эчени члендер кандый суракка каруу берип јат, айдып береер.

254 таскаду. Кычыраар.

Јаскы кўн кырлардын баштарына тийди. Јылу салкын согот. Қолоскодо түрген суучак коркырайт. Јырааларда үнгүр күүк эдет. Тенериде шонкор түрген учуп јүрү. Чечектердин үстинде јелбер адару кынгылап туру.

Сөстөргө сурактар тургузып, эжерлеп бичип алыгар. Баштапкы эжер сөстөр баштаачы ла айдылаачы болор учурлу.

К ө р г ү з ү: *Кўн* (к а н а й т т ы?) *тийди.*

Кўн (к а н д ы й?) *јаскы.*

Тийди (н е г е?) *баштарына.*

Баштарына (н е н и н?) *кырлардын.*

255 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

Адам (к а й д а а р?) барды. — Адам (к а й д а н?) келди.

Уулчак (к а й д а а р?) барды. Уулчак (к а й д а н?) келди.

Энем (к а й д а а р?) барды. Энем (к а й д а н?) келди.

К е р е к т ү с ө с т ö р: *городко, городтон, школго, школдон, ишке, иштен.*

256 таскаду. Сурактардын ордына керектү сөстөр тургузып, эрмектерди бичип алыгар.

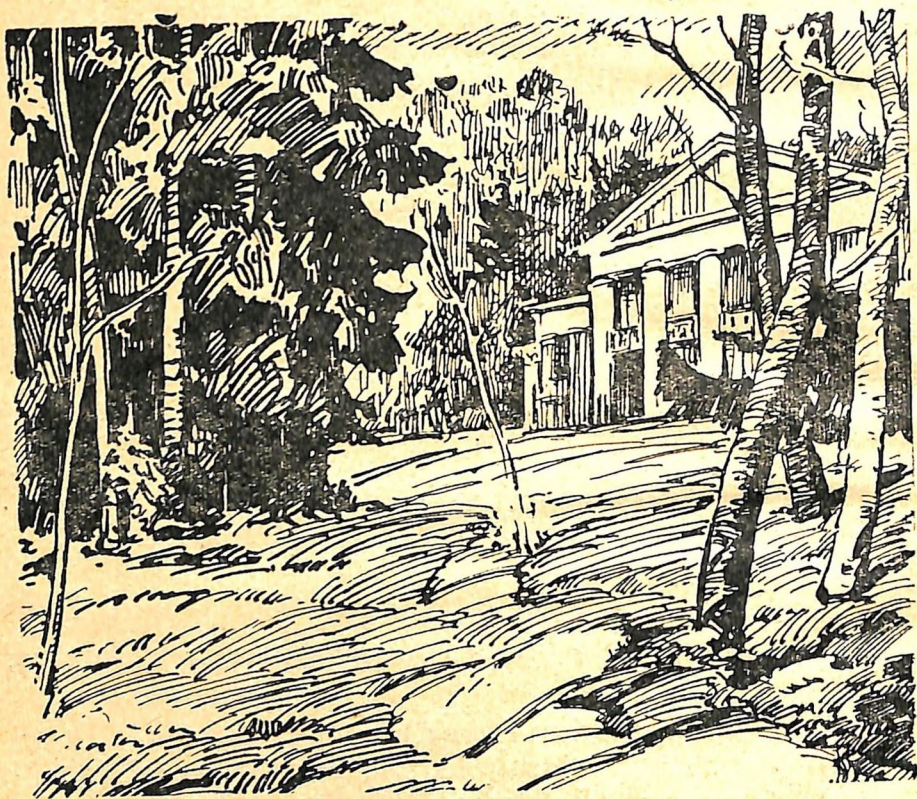
Күскиде куштар (к а й д а а р?) уча берди. Јаскыда куштар (к а й д а н?) јанып келди. Балыкчылар (к а й д а а р?) бардылар. Балыкчылар (к а й д а н?) јанып келдилер. Үренчик (к а й д а н?), (н е н и?) эжелди. Үренчик (н е н и?), (к а й д а а р?) апарды.

К е р е к т ү с ө с т ö р: *түштүк јаар, түштүктөн, көлгө, көлдөн, библиотекадан, книга, книганы, библиоте- кага.*

257 таскаду. Бичип алыгар. Карарта базылган сөстөргө сурактар тургузаар.

Горкиде.

Бис Горкиге эрте келгенис. Турага киреле, бис ончо кыптарды лаптап көрдис. Бу кыптарда Ленин иштеген. Бис тышкары чыгала, паркты көрдис. Бу жолдорло Ленин базып жүрген. Бис музейге эмес, Ленинге жолуккандый болдыс.

258 таскаду. Кычыраар. Скобкалардагы сөстөргө сурактар тургузып, кандый кожулта кожотонун билип алаар.

Тузалу өлөңдөр.

Көп эмдерди (өлөңдөр) эдип турулар. Бу өлөңдөр (жалаңдар), (кырлар), (меестер) өзүп жат. Пионерлер

эм эдетен (өлөндөр) жууп жат. Жууган (өлөндөр) озор аптекага табыштырып жат. Анайда (пионер) советский (албаты) су-кадыгы учун тартыжарга болужып турулар.

Сурактарга каруу беригер.

Эмдерди неден эдип жат?

Эм эдетен өлөндөр кайда өзүп жат?

Пионерлер өлөндөрдү жууп кайда табыштырып турулар?

21 §. Тоололып айдылар сөстөр.

259 таскаду. Тоолоп айтканын үнле темдектеп кычыраар.

Агаш аразында.

Кырда мөштөр, тыттар, чибилер, жойгондор, кайыңдар, аспактар өзүп жат. Агаш ортозында мешкелер, кызылгат, борогот өзөт. Мында чайлар, күртүктер, сымдалар, томурткалар, көк-төштөр, таралдар, чарлайактар учуп жүрөт. Аңдардан айулар, бөрүлөр, эликтер, борсуктар, шүлүзиндер, тийиндер ле өскө дө аңдар бар.

Тоололып айдылар сөстөрдүн ортозына запятой тургузатан.

260 таскаду. Бичип алыгар. Тоололып айдылган сөстөрдүн ортозына запятойлор тургузаар.

Магазинде.

Бистин журтта жангы магазин ачылды. Магазинде ак кара сары жажыл чоокыр күренг бөстөр бар. Одүк салар полкаларда сопоктор пыймалар туфлялар калоштор тапочкалар жергелей турат. Илмекте тондор платьелер бөрүктер плаштар турат. Магазинде онон до өскө жүзүн-жүүр көп товарлар бар.

261 таскаду. Тоололып айдылган сөстөрдү точкалардын ордына тургузып, эрмектерди кычырала, бичип алыгар.

1. Үренчиктин сумказында тетрадь, букварь, (база не?) ... бар. 2. Шкафта стакандар, тарелкелер, (база

не?) ... бар. 3. Маалада согоно, морковь, (б а з а не?)
... өзүп јат. 4. Јаланда ак, көк, (б а з а к а н д ы й?) ...
чечектер өзөт. 5. Ўренчик кычырат, бичийт, (б а з а н е-
ни э д и п ј а т?)

262 таскаду. Сурактардын ордына тоололып айдылган сөс-
тёр кожуп, эрмектерди бичигер. Керектү запятойлорды тургу-
зыгар.

1. Балдар (нени э д и п ј а т?)
2. Агаш аразында (н е?) ... бышты.
3. Бистинг јерде (к а н д ы й?) ... куштар бар.
4. Сенде (к а н д ы й?) ... карандаштар бар.

263 таскаду. Јерлик куштардын ла тындулардын аттарын
көргүзү аайынча бичип алыгар.

1. Јер л и к к у ш т а р: *мүркүт, каргаа, ...*
2. Јер л и к а н д а р: *айу, бөрү, ...*

264 таскаду. Куучынды кычыраар. Тоололып айдылган сөс-
төргс сурактар тургузыгар.

Почтальон.

Јаан сумказын јүктенип, почтальон эртен тура айыл-
дар керийт. Онын сумказында газеттер журналдар
письмолор конверттер открыткалар почтовый перевод-
тор бар.

Почтальон школго конторага клубка библиотекага
ла ончо айылдарга кирет. Почтальон — албаты ортозын-
да күндүлү кижи.

Тоололып айдылган сөстөрдин ортозына запятойлор тургу-
зып, бичип алаар.

265 таскаду. Сурактарга каруу берип, бичип алыгар.

1. Қолхозто кандый мал бар?
2. Қырада кандый өзүмдер өзүп јат?
3. Қоробкада кандый будуктар јадыры?
4. Ўренчиктер урокто нени эдип јат?

266 таскаду. Үредүге керектү немелерди, ойындардын аттарын, мебельдин аттарын бичип алыгар.

Пенал, стол, кукла, перо, диван, ручка, юла, карандаш, орын, резинка, шкаф, тетрадь, мячик, этажерка, мел.

1. Үредүге керектү немелер: пенал, ..., ...

2. Ойынчыктар: кукла, ..., ...

3. Мебель: стол, ..., ...

267 таскаду. Кычыраар. Карарта базылган буквалардын чын бичилер ээжизин жартап береер.

Эки эчки.

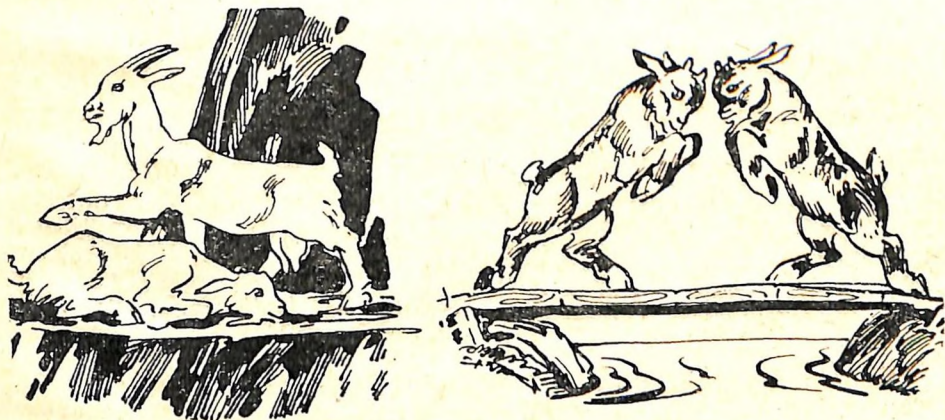
Кырда чичкечек јолдо эки эчки тушташты. Јолдын бир јанында кайыр кыр болгон. Экинчи јанында терен капчал болгон.

Эчкилер токтой түштилер. Эмди канайдар?

Бир эчки јерге јаба јадып алды. Экинчизи **десе оны** араай алтап өдө берди. Анайда, эки эчки карыжала, кажызы ла бойынын јолыла јүре берди.

Куучынды бир канча катап кычыраар. Бичикти јабала, куучынды билгенеерче бичигер.

268 таскаду. Јурукты ајыктап көрөср. Сурактар аайынча «Эки уулак» деп куучын тургузаар.

1. Эки уулак кайда тушташты?
2. Олор ненин учун сүзүшти?
3. Бу керек неле (канайып) божоды?
4. Эки уулак керегинде слер база нени айдарга тураар?

269 таскаду. Кычыраар. Куучын боло бергедий эдип, эрмектерди ээчий-деечий тургузып, бичип алаар.

Байрамга белетенгени.

Бу иште балдар ончозы туружат.
Байрамга белетенер иш башталды.
Олор школдын жанын арутап жат.
Удабас Баштапкы майдын байрамы болор.
Кезик балдар лозунгтар бичип, флажоктор жазайт.
Пионерлер жаан концерт белетеп турулар.
Баштапкы май — ишкүчиле жаткандардын телекейлик байрамы.

Баштапкы майды канайда байрамдаганаарды куучындап берер.

Үренгенин катап көрөри.

270 таскаду. Алфавитти эске алыныгар. Алфавитте канча буква? Алфавитти ксрбөй бичип алыгар. Бичиктең көрүп түндештиригер. Үндүлөрдү адап беригер. Туйуктарды адап беригер.

271 таскаду. Үлгөрдү кычыраар.

Јас.

Суркураган мөңгүн кар
суучак болуп атанды.
Ак некейин јер суурып,
Амырзынып тымыды.
Одош турган тууларга
Трактор үни јангыланат.
Јылангаш турган агаштар,
Јажыл кебин тартынат.

С. Тоюшев.

Сөстөрдүн үндү букваларын, онын кийининде туйук букваларын айдып береер. Узун үндү табышту сөстөрдү јолдон јолго ксчүрери аайынча чийүчекле бөлип, бичип алыгар.

272 таскаду. Куучынды кычыраар. Карарта базылган сөстөрдүн тазылын ла кожулталарын айдып беригер.

Карлагаштын уйазы.

Түштүктөң карлагаш учуп келди. Ол бойынын бытыргы уйазын јазады. Удабай уйда карлагаштын балдары чыйкылдажа берди.

Бир катап эне карлагаш балдарына курт-конус бедреп, уча берди. Бу тушта бир карлагаштын балазы уйдан јерге келип түшти. Витя оны ойто уйга салып койды.

Эне карлагаш учуп келерде, балдары ончозы уйазында болды.

Карарта базылган сөстөрдүн тазылын ла кожулталарын чийүчекле бөлип, чыгара бичип алыгар.

273 таскаду. Кычырыгар. Божодылган букваларды тургузып бичигер.

Шулмузак.

Бозуныг көстөри кара, шулмус болгон. Жыргал оны Шулмузак деп, ада...ан. Шулмузактын колы-бу...ы узун, сөөк-тайа...ы жаан болды. Жыргал бойы да шулмус, тегин отур...ас кызычак. Энези уй саар...а барза, кожо барар. Ол уйлар...а, бозуларга өлөн жайыжат. Жыргал Шулмузак...ы сүт...ү уй эдип өскүрип алар деп сананат.

Колболу сөстөрдү айдып беригер.

274 таскаду. Адалгыштарга керектү кожулталар кожуп, эр-мектерди бичип алаар.

1. Балдар маала ... грядкалар касты.
2. Чанкыр тегери... талаң-келең кожондоп туру.
3. Толук... пионерский кызыл мааны туру.
4. Жаскыда сас... жерлик суугуштар отурды.
5. Күнбадыш... жылу салкын согот.
6. Жарганат түн... учуп жүрөт.

Колболу сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

275 таскаду. Кычыраар. Узун үндү табышту сөстөрдү бичип алаар.

Кеен жайдын жыргалын бедреп,
кеткин кушкаштар учкулайт.
Изү жер жаар оморды ээчип
менин барар күүним келбейт.
Жайым төрөл ороонымнан
жангыс та күнге мен айрылбазым!
Өскө жерлерге мен барбазым,
өскөн жеримде жүрерим.

М. Исаковский.

276 таскаду. Куучынды кычыраар. Карарта базылган адалгыштардын тазылы кандый табышка токтогон, кожулталары кандый табыштан башталганын жартагар.

Бистинг космонавттар.

12 апрельде айас күн болгон. Эртең тура радиоло солун табыш угулды. Советский летчик космический

керепке отурып, баштапкы ла катап космоско учуп чыккан.

Бу **жалтанбас** космонавт Юрий Гагарин болгон. Онын кийининде көп советский космонавттар **космоско** учулаган.

Бистинг космонавттар — **билгир, жалтанбас, Төрөлин** тынг сүүп турган **улустар**.

Жарталгыштарды ла олор жартап турган адалгыштарды бичип алаар. Жарталгыштардын алдыла койрык чийү тартыгар.

К ө р г ү з ү: *айас кјн*.

277 таскаду. Табышкактарды табыгар. Бичиирде, керектү букваларды скобкалардын ичинен талдап тургузыгар.

1. Ту(*д,т*)уп болбос кара јорго.

2. Ја(*д,т*)ып, ја(*д,т*)ып алала, суу јаар уулан(*д,т*)ы.

3. Төңөш ба(*ж,ш*)ында кижии куучындайт.

4. Кырды а(*ж,ш*)ыра кызыл түлкү ойлоды.

5. Акса-акса, тү(*з,к*)енбес, јатса-јатса, чыла(*б,п*)ас.

Табышкактардын каруузы: *суу ла таш, радио, кар, суу, кјн*.

278 таскаду. Ссстөрдии көргүскени аайынча кубултып бичигер. Баштапкы эки сссло эрмек тургузып бичигер.

Ссс—ссзии. Эрмек. От. Јылдыс. Тош. Кап. Јурук. Ат. Аш. Кереп.

279 таскаду. Точкалардын ордына керектү кожулталар кожуп, бичип алаар.

1. Арка јер...е чык...ан кижинин
амырап алар кјүни келет.

Меес јерге кел...ен кижинин
ару кей...е сыны јенилет.

2. Јалкунын иргеезин... ийт со...ор агаш јок.

280 таскаду. Куучынды бичип алаар. Точкалардын ордына керектү букваларды тургузыгар.

Јаскыда.

Кыш өтти. Јылу јас кел...и. Јалан...а кар кайыл...ы.
Кјннинг чо...ы там изийт. Агаш...ар бүр јок турат. Уда-

бас көк чы...ар. Жылу јер...ен куш...ар учуп келер. Кол-хоз кыра и...ин баштаар. Јас...ыда балдар...а јакшы.

281 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, эрмектер тургузыгар.

1. Балдар, учурлу, болужар, ада-энелерине.
2. ончо, болор, Пионерлер, балдарга, јозок, учурлу.
3. ару, Туранын, ичин тут.
4. келди, једип, јараш, Алтайга, јас.

Глаголдордын алдыла чийү тартыгар.

282 таскаду. Эрмектерди бичип алала, узун үндү табышту сөстөрдүн алдыла чийү тартыгар.

1. Јаан улустын сөзин угуп жүр.
2. Соок күндер өтти.
3. Јаш кураан маарап јат.
4. Уур иштең коркыбай, оны бүдүрерге албадан.
5. Койлор ыраак меесте отоп жүрүлөр.
6. Балыкчылар талайда шүүнле көп балык тутты.

283 таскаду. Скобкалардагы эки сөстүн керектүзүн тузаланып, эрмектерди бичип алыгар.

1. Энем магазиннен бир (*таар, тар*) кулур алды.
2. Кече конторада текши (*јуун, јун*) болды.
3. Су-кадык өс, јалтанбас (*ээр, эр*) бол.
4. Эңирде тенери (*соой, сой*) берди.

284 таскаду. Карарта базылган сөстөрдү јолдон јолго кечүрери аайынча чийүчекле бөлип, эрмектерди бичип алыгар.

1. Шуурганду кыш шуулап өдө берди.
2. Јаскыда үүрлү таандар учуп келдилер.
3. Обоонун јанында түлкү јелип жүрди.
4. Адуш теерменде он беш жыл иштеди.

285 таскаду. Берилген сөстөрдү тузаланып, куучын тургузып бичигер.

Санат, аралда, ла, Миша, жүрдилер, соодоп.
Олор, отурганын, будакта, мечиртке, көрүп, ийди.
көзи, болды, јаан, сары, Мечирткенин.
түште, лаптап, болбос, Ол, көрүп, эмитир.
мечирткеге, тийбеди, Балдар.
тузалу, Ол, куш, биске.

286 таскаду. Эрмектерди бичип алыгар. Қолболу сөстөрдін алдыла чийү тартыгар.

1. Радио эртен тура алты часта кожондоды.
2. Мен сегисжылдык үредүлү школодо үренип турум.
3. Садтын өштүлери курт-конус болуп јат.
4. Түште јарганат учпай јат.
5. Мен бүгүн энеме болужарга фермага барарым.

287 таскаду. Кычыраар. Карарта базылган буквалардан чын бичилер ээжизин айдып беригер.

Эмди тураларды канайда тудуп јат.

(Уулчактын куучыны.)

Бис бастыра классла јаан тура тудуп турган јерге барып жүргенис. Озо тураларды јаныс ла агаштан эдетен. Жоон тоормошторды улус туранын үстине тоголодып чыгаратан. Эмди дезе көп тураларды кирпичтен тудуп јат. Јаныс јерге чоґо салып койгон кирпичтерди машина өрө көдүрип, тура тудуп турган улуска апарып берет. Улус белен кирпичтен туранын стенелерин түрген салгылап ийет. Городтордо дезе туранын стенелерин заводто эдип јат. Бүткүл стенени машина көдүрип, туратан јерине тургузып салат.

Удабас бистин јерде үч этажту јаан јараш тура бүдер. Анда совхозтын ишмекчилери јуртаар.

Бичикти јаап салала, берилген план аайынча изложение бичигер.

Озоґы тушта тураларды канайда тудуп туратан?

Эмди тураларды канайда тудуп јат?

288 таскаду. Эрмектерди бичиирде көргүскени аайынча јарталгыштардын алдына сурак тургузаар.

1. (К ан ды й?) јаскы кар кайылды. 2. Аралдын үстине чыкту туман јайылды. 3. Күчтү темир аттар элбек јаланда күркүрешти. 4. Тын салкынга јажыл агаштар јайканышты. 5. Горно-Алтайскта јаан туралар бар.

289 таскаду. Эрмектерди бичигер. Адалгыштын алдынан бир чийү, глаголдын алдынан эки чийү, јарталгыштын алдынан койрык чийү тартыгар.

1. Советский кижы амыр-энчү учун тартыжат.
2. Ногоон-јажыл торколо ар-бүткен кийинди.

3. Кичеенкей үренчик качан да болзо урокко белен келет.

4. Балдар түрген суунын жарадына келдилер.

5. Кеен Алтайга эдил күүк учуп келди.

290 таскаду. Кычыраар. Скобкалардагы сөстөргө керектү кожулталар кожуп бичигер.

1. Бойынын чаазын (*кереп*) уулчактар жаскы сууга божотты. 2. Керептин (*јорук*) түрген болды. 3. Монтер телефоннын (*эмик*) өткүрип јат. 4. Советский космонавттар Төрөлинин (*мак*) оноң тың көдүрди. 5. Бистин јурттын (*улус*) тураларынын јанына чечектер отургусты.

291 таскаду. Кычыраар. Эрмектердин төс члендерин чыгара бичип алаар.

Јараш яблонялар чечектеди. Кыскылтым чечектерде јенил көбөлөктөр учуп јүрөт. Яблонянын кыскылтым чечектери түже берди. Јалбырактардын алдынан јажыл јиилектер көрүнип келди. Балдар јажыл яблонаны үспеген.

292 таскаду. Ұлгерди кычыраар.

Алтайга јас келди.

Калын тошту чанкыр сууларды
Јастын јылу тыныжы ойгосты,
Қыштайын эриккен јаратты
Суу толкузыла экчеп окшоды.
Јастын келгенине сүүнгендий,
Суулар шуулап, төмөн агат.
Јаңы кийим кийингендий
Туулу Алтай јараш турат.
Булутту тенери күркүрейт.
Јаскы јаңмыр јерди чыктыдат.

(В. Кучияк.)

Слер бу ұлгерге кандый јурук јураар эдигер? Туулу Алтайдын јаражын билип аларга поэттин кандый сөстөри болужат?

Јарталгыштарды ла олорло колболышкан адалгыштарды кожо чыгара бичип алаар.

293 таскаду. Кычырала, куучындап беригер.

Агаш ортозынан јаан күрен айу чыгып келди. Ээчиде онын эки балазы чыкты. Эне айу бир балазынын житкезинен тутты. Энези оны канча-канча катап сууга чөндирди. Айунын экинчи балазы качып мантады. Энези оны тудуп алала, база анайда ок сууга эжиндирди. Айунын эки балазы соок сууга јакшы серүүнденип алды. Онон олор энезиле кожо агаш ортозы јаар жүре бердилер.

Куучынга бажалык сананып табаар. Куучынды шүүлтези аайынча төрт бөлүккө бөлип, кажы ла бөлүктү јаны строчкадан баштап бичигер.

294 таскаду. Кем? не? кандый? качан? кайда? деп суракту сөстөрдү тузаланып, суракту эрмектер сананып бичигер.

Көргүзү: *Бүгүн кем дежурный? Ыраакта не көрүнөт?*

295 таскаду. Кычыраар. Божодылган букваларды тургузып, бичип алаар.

Бистин байрамдар.

Јетинчи ноябр... — Улу Октябрьский революци...нын күни. Бежинчи декабрь — Конституциянын Күни. Јирме үчинчи февраль — Советский Черүнинг күни. Баштапкы май — бастыра телекей...инг ишкүчиле јаткандарынын најылы...ынын байрамы. Бистин байрам...ар јыргал...у ла сүүнчилү өдөт.

296 таскаду. Кычырала, бичип алаар.

Улу орус писатель Алексей Максимович Горький Волга суунын јарадында турган городто чыккан. Ол городты писательдин адыла Горький деп адагандар. Москвада, Ленинградта, Горно-Алтайскта ла өскө дөкөп городтордо Горькийдин адыла адалган оромдор бар.

Кезик адалгыштар ненин учун јаан буквадан башталып бичилген, јартап береер. Јаан буквадан бичилетен адалгыштар айдып береер.

Сөзлик.

А

автомобиль
адрес
Ада-Төрөл
альбом
ак-кийик
айрууш

Б

бугул
борсук
бийик

Г

грамматика
горизонт

Д

дыня
депутат

Ј

јодро
јиилек
јалбырак

К

капкыш
кажаган

кастрюля
календарь
карагула
картошко
куучын
конверт
көрүк
кижи-кийик
комсомолец
коммунист
курт-конус
кулун

М

математика
маала
морковь

Н

наајы

О

обого
огурчын
ороон
ором

П

природоведение
поэт
писатель

С

сөзлик
су-кадык
Советский Союз
свекла
суугуш

Т

тырмууш
тийинг
тракторист
тепкиш
тон-өдүк
тожыла
тобрак

Ш

шүлүзин

Э

эртен тура

7 акча

24093